

PANEL/КРУГЛЫЙ СТОЛ

İPEKYOLU

SILKROAD

ВЕЛИКИЙ ШЁЛКОВЫЙ ПУТЬ

Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель:

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Konuşmacı/Panel Member/Докладчик:

Prof. Dr. Takashi OSAWA-JAPONYA/JAPAN/ЯПОНИЯ

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Pierre LEBIGRE-Evangelos THOMOPOULOS- FRANSA/FRANCE/ФРАНЦИЯ

Doç. Dr. Mehmet TEZCAN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Prof. Dr. Kamil N. VELİYEV-Tuğrul VELİ-AZERBAJCAN/ AZERBAIJAN/АЗЕРБАЙДЖАН

İPEKYOLU

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ* (Panel Başkanı/Chair of Panel/ Председатель): Sayın dinleyiciler, saygıdeğer katılımcılar “İpek Yolu Paneli”ne hoş geldiniz.

Şimdi Sözü Prof. Dr. Takashi Osawa’ya veriyorum. “**A Historical Aspect On The Ruined City <Tsagaan Sumiin Balgas> Of the old Uigur Periods Recently Investigated in Mongolia - Preliminary Report Based on The International Joint Researches Between Mongol and Japan 2006**” konulu bir konuşma yapacaklar. Buyurun.

Prof. Dr. Takashi OSAWA*: Thank you.

PREFACE

From 1996-1998 Japanese historical researchers went to the Mongolian Steppe and investigated the historical site and Inscriptions of the Old Turkic and Uigur periods. And the result of this research had been published in 1999 year in OSAKA University (Moriyasu & Ochir, 1999). At that time, as for the ruined cities, we could investigated and measured the some Uigur and Mongol periods including Karabalgasun and Baybalik.. Especially Baybalik was already suggested as the old Uigur city <Baybalik> on the phonetic similarity by G. Ramstedt, however, there was no evidence from the historical and archaeological viewpoints. We measured the lenghs of every sides and location by Global positioning system (GPS), and researched this site from the Mongolian habitants near this site 1997 (**Plate: 12, see: p. 2343**). And we also investigated the belonging sites. Thus we can is first identified with the old Uigur city that recorded in the Sine-Ug inscriptions (cf. Moriyasu & Ochir, 1999; 177-195), at this time this site has been call <Biibalik> in local place name among the Mongolian inhabitants. And from 1996-1997, we also investigated Karabalgasun inscription and the site. As to the Inscription, we took the estampajis of every fragment and measured the length and height by GPS, and we took the photographs of this site from over the sky by the Helicopter (**Plate: 13, see: p. 2343**). And we published all data in 1999 (Moriyasu & Ochir, 1999).

Now in 2006, we also took the agreement on the International Joint Expedition between Archaeological Institute and **Osaka** University of Foreign Studies for three years as the epigraphic research group under the supervision of Prof. **Matsuda Koichi (Bichees 2)**. In our teams there are a Japanese colleague

* OSAKA University of Foreign Studies, Turkology. **e-mail:** osawatak@osaka-gaidai.ac.jp

** OSAKA University of Foreign Studies, Turkology. **e-mail:** osawatak@osaka-gaidai.ac.jp

Suzuki Kosetsu of **Osaka** University and a Mongolian colleague Munkhtulga of Archaeological Institute of Mongol Scientific Academy. Then I planed the Old Turkic site and inscription including the ruined cities in Mongolia that haven't investigated yet (**Plate 1**, see: p. 2341). This paper aims that we propose the general view of the ruined city <Tsgaan sumiin Balgas> of Old Uigur period and my first analysis on the date and the role from the historical and archaeological points of view.

1. Settled People Inside the Eurasian Nomad Countries in the Early Periods

As you know, it seems that most of Eurasian Nomad peoples have a close relationship with the sedentary peoples according to the scale of their country. Many nomad peoples had a habit of making up for the food and cloths etc. from the sedentary peoples based on the agricultural products through the plunder or trades. Especially as for the great Nomad Empire that was consisted of the small or larger clans or tribes, they had a tendency to acquire the many ordinary goods from the sedentary peoples not by plunder as we can supposed on the stereotyped images nomad peoples, but by trade based on the stronger military strength.

On one hand, this can be confirmed by the Herodotus' description on the Scythian Nomad country as be consisted of the fourth classified groups including the agricultural Scythian peoples, from which we can suppose that there were many sedentary peoples inside the Scythian Nomad country. On the other hand, eastwards in the Xiang-nu Nomad Empire that was organized under the leadership of Maodun Shanyu in the 3rd BC in the Mongolian Steppe, it had enlarged their political influences on the oasis society up to the north steppe of the Tianshan Mountains, and made a political agreement with the sedentary peoples such as Chinese peoples under the Han Dynasty and the oasis peoples of the Central Asia.

And from the chapter of Xiung-nu peoples of Shiji or Hanshu, we can understand that there are many sedentary peoples that were captured as captives of war etc. From the historical viewpoint on the archaeological dada, we can also confirm this relation between them. In the Juanjuan or the Sienbi society in the Eastern Mongolian Steppe, the north China and Ordus area during the 3-5th centuries AD., it seems possible that there are many sedentary peoples in their nomadic society by some archaeological evidences. In my view, there are tracks of the Sogdian colonies or the residences of the captives.

2. Relationship between the Nomad Peoples and the Sedentary Peoples Under the Turkic Kaghanate

In the Turkic Kaghanate that had been engaged in product of the iron weapons under the leadership of the Juanjuan Kaghanate in the Southeastern regions of the Altai Mountains and distinguished themselves in the Eurasian Steppe after

getting the victory against the other Turkic nomad peoples (Teilei) around the Tienshan Steppe, they used to make the new relationship with the Chinese peoples in the frontier of the North China to get the ordinary daily goods that the Nomad peoples could not product in the steppe area in the peace, and they tried to link the Sogdian networks that had based on the Sogdian colonies of the Eurasian world in more vast scale to buy the luxury from the Iranian, Indian, and Chinese regions etc. This is already well known according the Old Chinese sources such as Zhoushu, Suishu, Jiutangshu, Shintangshu and the Byzantine Sources such as Menandoros's Teophoklate Symokattes, however, in recent times it is becoming to be known more concretely by the new Archaeological evidences of the Sogdian stone tombs that were discovered in the North China areas such as Xian, Taiyuan, Guyuan, Luoyang etc. during the 6-8th centuries. As you know, there are many relieves of the daily lives of Sogdian merchants and their traditional spiritual world that reflected the thought of Zoroastrianism that they had brought to their own Society from the Sogdiana.

In the 630 years after the collapse of the First Old Turkic Kaghanate, it is well known that many Turkic aristocratic peoples including the members of the Ashinas and Ashite families etc. were brought to the Ordos and the Northern China areas under the political principle of the early Tang emperor Taizong, and then they could not help residing in the castle towns such as Shenyu Tugufu, Anbeitugufu that were constructed for residences of the Turkic Aristocratic peoples, however, although other Turkic peoples had used to continue their traditional nomad and hunting way of lives in the frontier areas between Agricultural areas and nomadic world.

And we know that Togo Balik was constructed as the political center in the uncertain area, however, it can be place near the steppe between the Orkhon and Tugla River that can be the center of the Turkic Kaghanate under the name of <Ötüken yish> in the Mongolian Steppe. On the other hand, in the Tienshan Steppe it is unknown that many castle towns such as Gonyue city, Krasnaya Rechika city and Sui-Ab (Ak-Beshim) city etc. had functioned as the main settled places of the sedentary peoples and the trade center linking the distant areas of the Sogdian merchants under the Western Old Turkic Kaghanate. This can be confirmed by the many kinds of Old Chinese documents discovered from the Old Tombs of the Astana in the Turfan region, archaeological evidences in the Talas area. However, there are unknown that the castle town as mentioned before was constructed in the Mongolian Steppe under the policy of the second eastern Turkic Kaghanate. This can be the influences of Tonyukuk's policy on the Bilge Kaghan that tried to construct the castle town and converted to the Buddhism. As you know, Bilge Khagan's father-in law and the Turkic Nationalist Tonyukuk advised him not to construct the town and not to convert to the Buddhism or Taoism as the Chinese sedentary peoples believed in order to maintain the traditional nomad way of

lives based on the Shamanism and fight equally against the military groups of the sedentary peoples of the Tang Dynasty. So at this present, we cannot say that in the Mongolian steppe, there is no evidence of castle towns constructed by the Turkic Kaghans except the Toghobalik that had been constructed by the Chinese policy in the second periods of the 7th century as shown in the philological data such as Orkhon inscriptions and old Chinese sources, not in the archaeological data.

3. Relationship Between the Nomad Peoples and Sedentary Peoples in the Periods of the Uighur Nomad Empire (The Eastern Uigur Kaghanate)

After that, the first constructor of the castle town in the Mongolian steppe was the second Eastern Uigur Kaghan Moyunchur. As you know, in the 744 AD. Uigur peoples flew away the last leader Özmis Kaghan of Old Turkic Kaghate with the Karluk peoples and Basmil peoples, then in the second half of this year, Uigur and Karluk peoples attacked the Basmil peoples, then the first Kaghan Kutlug Boyla ascended the throne as the Kül Bilge Khagan. Then in the next year, Kutlug Boyla attacked the Karluk peoples, then Karluk peoples flew away into the Tianshan area. After his death, the second Uygur Kaghan Moyunchur ascended the throne and they continuously conquered the nomad peoples around the Ötügen Yish (Khangai region) as we read in the Jiutangshu, Xintangshu and Old Turkic Runic inscriptions that the most of nomad peoples including Tatar peoples were subjugated to the Moyunchur. This is understood by the fact of that in his reign three Turkic inscriptions were constructed near the Tes River, the Terkhin River and the Sine-us River. And what we pay the attention is the description of that he made Chinese peoples and Sogdian peoples construct the castle town of Baybalik in 757 year. This can be confirmed by the old Chinese sources of the geographical record of the Xintangshu such as in the north side of the Selenge River, there are <Fuguicheng> meaning abundant and high castle town. As to this site, we investigated this castle town of Baybalik in Bulgan Aymak in August of 1997 as the member of the international Joint Epigraphic Expedition between Mongol and Japan named **Bichees** in Mongolian Language. The scale of castle city was based on the Chinese scale of the Tang Dynasty, and the shape of the gate can be regarded as the Chinese city town at the same time, and tiles of roof and bricks were also similar to ones of the Chinese style in the Tang Dynasty at that time. Especially it is remarked that the wall was constructed in the Chinese technology of architecture named Hanzhu. From the fact we can confirm that the Baybalik castle city was constructed by Chinese peoples, maybe there were many Chinese craftsmen and workmen. But if the sentence such as <Uigur Kaghan ordered the Chinese and Sogdian peoples constructed the Baybalik>, there might be also many Sogdian workmen and craftsmen as well as Chinese ones. However, at this present, we cannot confirm the Sogdian feature from the viewpoints of the shape and style, so we cannot say convincingly

that this castle town can be also constructed by the Sogdian peoples. Of course, we must wait the excavation in future. But at least from this condition, as for the construction of Baybalik, many Chinese and Sogdian workmen couldn't help being engaged in this project. Moyunchur invaded into Northern China including the Capital Chang'an and fought against the Anluoshan's troops to response the request of the Tang Emperor Xianzong in 756 and 757 years, so it seems that many Chinese escaped to the Mongolian Steppe under the rule of Uighur Kaghanate through Gobi desert, and Moyunchur needed construct their residences. But at that time, where did the Sogdian peoples and Chinese peoples reside inside the Uighur Kaghanate? To this question, we can say there are two sites belonged to the biggest one of the groups of Baybalik. In anyway, these belonged sites may have a function of residence of Chinese and Sogdians or the religious institutions including the temples or shrines.

Then the third kaghan of Uighur Kaghanate Bögü Kaghan also invaded into the northern China under the Tang Dynasty to help the Tang Emperor against Shizhangyi. Especially according to the Chinese epitaph of the Karabalgasun inscription, at that time Bögü Kaghan brought 4 Manichaeism priests to Mongolia. This is the first meet Uyghur Kahn with Manichaeism, then Bögü Kaghan decided Manichaeism as the state religion. And from the Anluoshan and Shizahnys' rebellion, Bögü Kaghan tried to trade the Silk broad from Tang Dynasty in the place of their horses. Then ones who were engaged in this trade on Silk and Horse were Sogdians and Chinese merchants. Especially Sogdians had the vast trade networks among the Eurasian world, so Chinese silk was brought to the aristocratic peoples both Nomad and sedentary peoples of the Central Asia. In 779 Bögü Kaghan was killed by the Ton Baga Tarkan of the Yaglakar clan, then he ascended the throne and prohibited Uighur peoples believe Manichaeism. In spite of that two successors continuously prohibited Manichaeism, After the coup against the Yaghlakar rule by the Ediz clan leader named <il ügesi> ascended the throne as the Huaishin Kaghan, then he restored the Manichaeism in his headquarter (ordu). From this situation, we can that many Sogdian merchants came to Mongolia.

In 820 years, we know that Karabalgasun inscription was built in the south area of the Karabalgasun castle town. As we know, this inscription was carved in three languages of Chinese, Sogdian and Runic Turkic. And according to the recent analysis of Japanese Prof. Dr. Moriyasu Takao and Prof. Yoshida Yutaka, this inscription was elected for the honor not only for the former Kaghan of this establisher Hoyi Kaghan, but also the all Uigur Kaghan for the contribution to the Manichaeism spread. It seems possible that this inscription was made in the front of the Manichaeism shrine of Karabalgasun town. And in my view by this establishment of inscription Hoyi Kaghan aimed to gather the interest of the Sogdian merchants in order to connect more closely with Sogdian-network.

As I mentioned before, Baybalik and Karabalgasun are constructed by Chinese peoples and Sogdian peoples that was brought from the Tang dynasty to Mongolia after the Anluoshan and Shizhengyi rebellion. And these ruined city had a function of their sedentary residence and their trade center that was connected by the Sogdian network all over the Eurasian Steppe. And what to say is that in Mongolia under the Uigur Kaghanate, we can point out the track of the agriculture according to the word of <Tarlag> meaning cultivative land of Terkhin inscription (Moriyasu & Ochir 1999, 168-176), and the record of Tamim bin Bahr's Journey to Mongolia around the end of 8th to the beginning of the 9th century, which was translated by Minorsky. Thus it seems possible that in these castle towns, some Chinese farmer lived.

4. The Preliminary Researches of Tsagan Sumiin Balgas

Since the 2005 year, according to the agreement between OSAKA University of Foreign Studies and Archaeological Institute of Mongolian Academy, we investigated the Old Turkic inscription and epitaphs and sites of Uigur period in Mongolian Steppe. As the first year, we went around the Mongolia and we visited some monuments of Turkic period. Then we also researched preliminarily an Old Uigur site named Tsagaan Sumiin Balgas in Tsagaan Sum of Arkhangai Aymak. The center of this square site is located in N47, 04, 14.8, E102, 04, 15,1 and 1714 m height (**Plate: 2-13, see: p. 2341-2343**)

And very nearly to the 1st site another small square site is observed. This second site is located in N47, 03, 35,7 and 1707 m height near the hot spring center. The strength is every side has approximately 100 meter. Now it is popular in the tourist camp.

Height of the wall of the 1st site is approximately 5 m, and however, it is changeable according to the place. This wall is also constructed based on the Hanzhu that is Traditional Chinese method as well as ones of Baybalik and Karabalgasun site. As to this site, Korbash reported the result of his measurement and his archaeological data, unfortunately, almost of them is full of wrong information. At first, he reported this site was discovered by him, however, it is true that this was researched already by Mongolian Archaeologist Perlee in 1960's.

And Korbash analyzed that this site belonged to the Toguz Oguz or Old Turkic groups of the second half of the 7th century based on the Carbon analyzed method. But recently according to the same analysis method by Japanese colleague Prof. Dr. Shiraishi Noriyuki and his colleague, it seems that the result of this analysis shows that this site belongs to the middle half of the 8th century. So this site can be constructed by the second Uigur kaghan Moyunchur or his son and the third kaghan Bögü Kaghan.

As I mentioned before, Moyunchur ordered Sogdian and Chinese peoples construct Baybalik castle town. And Bögü Kaghan converted officially his religion into Manichaeism, and he brought the sedentary peoples such as Sogdian merchants and Chinese craftsmen from the Tang dynasty. After his death, three Afghans were not willing to support the economical and religious policy, that is, neglected Sogdian merchant activity in his country such as Moyunchur and Bögü Kaghan. In my view, if Prof. Dr. Shiraishi's analysis is true, this site can be constructed until 779 AD when Bögü Kaghan was killed by Ton Baga Tarkan, later the 4th Uigur kagan. This view can be supported by the usage of the Chinese typed tile in the trench hole of the center part. This ornament of this fragment tile is very similar to one of the Tang dynasty as well as Baybalik and Karabalgasun site.

Now is there another source on this site? According to Prof. Dr. Shiraishi's view, it seems that this site can be attested with the <Gu gong zhu cheng> meaning Old City of Chinese wife of Uigur Kaghan in the travel record named <shi xizhou xongdiji> of Wangyanti who was sent to the Kocho Uigur Empire as the ambassador of the Sui Dynasty in 960's (**Plate: 14, see: p. 2344**). And according to his chapter on the Mongolian steppe, there are aristocratic peoples of the Tatar tribes in the Orkhon Steppe, so we cannot regard <Old Kaghatun castle> can be identified with Karabalgasun site (**Plate. 12, see: p. 2343**). Especially he added that this castle was located near the hot spring. These description of Wangyanti can be supported our view.

From this, I can suppose that this site can be also constructed by Moyunchur or Bögü Kaghan of the Uigur Kaghanate in order to make settle the Sogdian merchants and Chinese craftsmen or farmers as well as Baybalik and Karabalgasun sites. As to this site, it is necessary to investigate and excavate in future, thus we can understand the feature of this site in details.

REFERENCES

Halén, H., (1982), **Memoria Saecularis Sakari Pälsi: Aufzeichnungen von einer Forschungsreise nach der nördlichen im Jahre 1909**. Helsinki, Sociéte Finno-Ougrienne, 202p, -m.pls.

Moriyasu, T.-Ochir, A., (1999), **Provisional Report of Researches on Historical sites and Inscriptions in Mongolia from 1996-1998**, Osaka: Society of Central Eurasian Studies, OSAKA.

Radloff, V. V., (1892-1899), **Atlas der Altetümer der Mongolei, 1-IV (Arbeiten der Orchon Expedition)**. St. Peterburg, 1892-1899.

Shiraishi, N., (2003), **The Archaeological Studies on the Mongol Empire**, Tokyo, Douseisya.

TIKA, (1994), **Orhon**, Ankara.

Ramstedt, G. J., (1913), Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei. **JSFOu30-3**, pp.1-63, +3plac.

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ: Sayın Osawa'ya teşekkür ederiz. Şimdi Prof. Dr. Ahmet Tağağlı "**İpek Yolu'nun Tarihi Temelleri**" konusunda konuşacak buyurun.

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL*: Teşekkürler.

Hakkında sayısız araştırma yapıлып yüzlerce kitap ve makale yazılan, edebiyata, filmlere belgesellere konu olan İpek Yolu'nun yeniden tesisi ile birlikte geleceği konusu günümüzde tartışılmakta ve bir çok uluslararası görüşmelerin odak noktasını oluşturmaktadır. Bugün yeniden İpek Yolunun başlatmak, uluslararası ticarete açmak gibi meseleler üzerinde fikir yürütenler, jeopolitik ve jeostratejik açılımlar yapmakta ve gelecek senaryoları tasvir etmektedirler. Bu durumun yani söz konusu fikir tartışmalarının gelecekte de devam edeceği, sadece İpek Yolu'nun geçtiği bölgelerdeki toplumları değil bütün dünyayı etkileyeceğini söylemek zor değildir. Bütün araştırmalarda ve yorumlarda ileri sürülen öngörülerini sağlam temele oturtabilmek için mutlaka İpek Yolu'nun tarihine bakmak gerekir. Zaten sağlıklı yorum ve öngörülerde böyle yapıldığı açıkça gözlemlenmektedir. Aşağıdaki bildirimizde İpek Yolu'nun başlangıcından yaklaşık MS 1. binlere kadar tarih içerisindeki temel evreleri ele alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İpeğin Doğuşu

İpeğin çok önemli bir meta oluşu onun anavatanında doğuşu ortaya çıkışı ve üretilmesi hakkında efsanevi rivayetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Çin'in ilk efsanevi imparatoru Huang-ti zamanında dahi ipek ve ipekli kumaşın dokunması söz konusu edilmiştir. Buna göre adı geçen imparatorun baş cariyesi Lei-tsu, ipek ipliği nakış işlenmesi ve metodlarını bulmuştu.¹ Burada Çin tarihinin başlangıcı ile ipeğin dokunması paralellik göstermektedir. Böylece Çin tarihinin başlangıcında ipek ile ilgili anekdot söz konusudur. İpeğin binlerce yıllık Çin tarihinde oynayacağı rolün adeta ilk izleridir.

Aslında ondan iki asır önce İmparator Fu-hsi, yün ve ipek tellerden oluşan müzikal alet icat etmiştir. Araştırmalarla ve başka rivayetlerle belki daha eskilere götürülebilir.

İpek çok önemli bir madde olduğundan onu bulan kişiye kudsiyet atfedilmiştir. Şöyle ki; Lei kelimesi; *arazi, kadın ve ipek* kelimelerinden meydana gelmektedir².

* Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. **e-posta:** atasagil@hotmail.com, atasagil2@yahoo.com

¹ A. Rıza Bekin, **İpek Yolu**, Ankara 1981, s. 4.

² Mathews, **Chinese-English Dictionary**, Tai-pei 1975, s. 601.

Tsu ise “ata” demektir³. Yani **Lei-tsu** *ipeğin atası* anlamına gelmektedir. Bu durum ipeği ilk bulan kadına daha da saygı değer bir anlam yüklemektedir. Sonuçta İpeği ve ipekli kumaşı keşfeden **Lei-tsu** aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen daima hatırlanmış ve saygı görmüştür.

İpeğin Elde Edilmesi

Bu rivayetlerin yanında kesin bulgulara göre de ipeğin elde edilmesi aranmış bazı sonuçlara ortaya çıkmıştır. Arkeolojik araştırmalara dayanarak ipeğin ilk keşfinin Kuzey Çin’de Shan-tung’da gerçekleştirildiği bildirilmektedir. Diğer taraftan ipek böceği dut ve ipeğin bahsedildiği ilk metinler, MÖ 12. yüzyılda kemik ve kaplumbağa kabukları üzerinde bulunmuştur. 1926 yılında Neolitik devirden kalma Shan-hsi’de ipek böceği kozası ele geçirilmiştir. Böylece asırlar boyu Orta Çin’in değişik yerlerinde ipek ile ilgili maddeler üretilmiştir.⁴

Han İmparatorluğu ve İpeğin Resmî Kimlik Kazanması

Bütün eskiliğine rağmen Çin tarihinde gerçek büyük ve sistemli imparatorluk, Han Hanedanı tarafından kurulmuştur. Daha sonra tesis edilecek onlarca hanedanın dayandığı temel Han (MÖ 206-MS 220) hanedanıdır. İşte, bu hanedanla birlikte ipek farklı bir fonksiyona bürünmüş, resmî hüviyet kazanmıştır.

Öncelikle söz konusu hanedan döneminde ipek üretiminin çok hızlı bir biçimde arttığını görüyoruz. Han hanedanı döneminde ipek üreten en az altı eyalet vardı. Bunlardan biri yabanî ipek denilen dağ ipeğini oluşturuyordu. İpek artan önemine binaen artık vergi olarak verilen bir madde hâline gelmişti.

Yine ipeğin devletin yöneticilerini de etkilediğini görüyoruz. İmparatorların sarayın içinde beyaz ipekli elbise, dışında ise sarı ipekli elbise giymeye başladıklarını görüyoruz. Hanedan gücünü kaybedip, imparatorluk küçüklü büyüklü devletçiklere bölündüğünde iç savaşlar ve sair mücadeleler yüzünden ipek ihtiyacı azalmadı aksine arttı. Çünkü, zamanla saray dışında hükümet görevlileri arazi sahipleri, sivil memurlar, subaylar ve tüccarların meydana getirdiği toplumun değişik sınıfları da ipek elbise giymeye başladılar.

Gelinen durumda Han Hanedanı zamanında kesin bir değer kazanan ipek, ödüllerde ve hizmet karşılığında kullanılır olmuştu. Üstelik ipek endüstrisi kadınların elindeydi. Üretim, dokuma vesair onlar tarafından gerçekleştiriliyordu.

Bu arada ipeğin Çin ekonomisine büyük katkı sağladığını halkın önemli kesiminin bundan faydalandığını görüyoruz. Han hanedanı zamanında Çin, ipek üretiminin gelişmesi ve artması sayesinde zenginleşmiş ve refaha kavuşmuştu. Fakat, kuzeylerindeki komşuları Çin’e rahat vermiyorlardı. MÖ 209 yılında Hun İmparatorluğu, başına geçen Mo-tu (Motun/Mao-tun) sayesinde Orta Asya’nın

³ Aynı eser, s.1002.

⁴ Bekin, aynı eser, s. 4-6.

geniş bozkırlarında büyük bir hâkimiyet kurmuş, MÖ 199'da Han Hanedan'ı İmparatoru Kao-ti'yi Pei-teng'da kuşatarak, zaafa uğratmış, neticede Çin'i yıllık vergiye bağlamıştı. Bu durum yaklaşık 70 yıl sürmüştür⁵.

Batı Penceresinin Çin'e Açılması

Yaklaşık 56 yıl tahtta kalan Han Hanedanı'nın İmparatoru Wu-ti (MÖ 140-86), kuzeydeki tehlikeli düşmanlarına karşı ittifak arayışına girdi ve Chang Ch'ien 100 kişilik heyetle Fergana'ya gönderdi. O, önce Hunlara esir düştü ise de daha sonra kaçarak batıya gitti. Chang Ch'ien, ağır şartlarda gerçekleştirdiği seyahatleri neticesinde Han hanedanı aradığı müttefiği bulamadı⁶. Ama, neticede siyasi olarak bir şey elde edilemediyse de Çin batı âlemini tanımaya başladı. Başka bir ifade ile artık Çin'in batı penceresi açılıyordu. Bin yıllar içerisinde Orta Asya'nın ve Ön Asya'nın hatta Avrupa'nın kaderi değişecekti.

Bundan sonra Çin'e nadide Ön Asya eşyaları geliyordu. Ticaret yolu Batı Shan-hsi'den ve Kansu'dan geçerek Doğu Türkistan'a gidiyordu. Yeni bir kapı açılmış, yol üzerindeki Tun-huang, Turfan(Kao-ch'ang), Kuca, Kaşgar, Fergana, Semerkand, Buhara gibi yol üzerindeki bölgeler artık ticaretten kazanç sağlıyordu.

Bu durum başka bir sonucu ortaya çıkardı; uluslararası alanda ipek yolu için bin yıllar sürecek ciddi mücadele de böylece başlamış oluyordu. Yani ipek yolu üzerine kazançtan daha fazla pay alabilmek uğruna bir çok savaş çıkacak, ya da yeni anlaşma ve ittifaklar doğacaktı.

Çin'den birbiri ardına heyetler ticaret için Batı'ya doğru yola çıktı. Batı Türkistan ürünleri de Çin'e gidiyordu. Çin ipeği bölgeye giden en önemli ticaret maddesi idi.

Aslında İmparator Wu-ti, Çin ordusunu güçlendirme anlamında birçok askeri reform ve hazırlıklar yapmış nihayet savaş meydanlarında Hunları yenmeyi başarmıştı. Fakat, Çin açısından en önemlisi batı yönünde önemli ufukların açılmasıydı. MÖ 114/105'te ilk elçi heyeti An-hsi'ye gönderildi. Böylece Maveraünnehir adıyla tanınan zengin kaynaklara sahip Buhara, Semerkand başta olmak üzere bölgenin önemli yerleşik şehir devletçiklerini tanımış oldular.⁷

Aradan geçen zaman içinde batı ülkeleri de yolun önemini kavramış oldular. Çin-Kuşan-Parth Roma İmparatorluklarının himayeleri sayesinde sağlanan siyasi istikrar MS 1. yüzyılda İpek Yolu'nun Akdeniz'den Çin'e kadar kara yolu ile gelişmesine yol açtı.

⁵ **Shih-chi**, 110; **Han Shu**, 96 (Hun bölümleri)

⁶ **Han Shu** 61 (Chang Ch'ien'in biyografisi); Patricia Buckley Ebrey, **Cambridge Illustrated History China** ,Cambridge 2001, s. 69-70.

⁷ Daha fazla bilgi için bkz. M. De Groot, **Die Hunnen der vorchristlen Zeit, I**, Berlin-Leipzig, s. 225-238; W. MacGovern, **The Early Empires of Central Asia**, Chapel Hill-North Carolina, 1930, s. 184-95; B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I**, Ankara 1981, s. 602-642.

İpeğin Batı'da Tanınması

MÖ 53 yılında Roma İmparatorluğunun Suriye Valisi Marcus Licinus Crassus, 42 bin kişilik orduyla Parthlarla savaşmak üzere Fırat nehrini geçerek geldiği Carrhae (Harran)'de onların ordularıyla karşılaşmış ve ağır bir bozguna uğramıştır. Yenilgi sebebi olarak Parth ordusunun güneş altında parıltılar saçan ve güzel renklerdeki altın işlemeli bayraklarını açmaları gösterilmiş; ilk defa böyle kumaş gören bitkin durumdaki Roma askerlerinin kaçmalarına yol açtığı bildirilmiştir⁸.

Eski Tarihçiler ve İpek Yolu

Çok geçmeden batı alemi de ipek yolunun ve doğunun zenginliklerinin farkına vardılar. Bazı bilginler eserlerinde yollar hakkında bilgi vermeye başladılar. Ünlü coğrafyacı Ptolemios, Suriyeden Çin başkentine yaklaşık 11 bin km yol olduğunu tahmin etmektedir.

Ticari mallar İran'dan Baktriya'ya Hemedan, Şahrud ve Merv yoluyla nakledilirdi. Buradan Pamir dağlarından aşarak Taş Kuleye varılırdı. Bu devirlerde Yarkend, Taşkend, biri de Afganistan'da olmak üzere Üç tane Taş Kurgan var⁹.

Ptolemios'un bildirdiğine göre Doğu Türkistan'dan itibaren yol Kâşgar, İssedon, Scythia, Damna (Karaşar), İssedon, Serica (Lop), Daxata (Yü-men-kuan)'dan geçer; nihayet Sera Metropolis yani Ch'ang-an'da son bulurdu¹⁰.

V. yüzyılla ilgili bilgi veren Çin kaynağı **Pei-shih** (Kuzey Tarihi) dört büyük yoldan bahseder. Yü-men-kuan'dan sonra Shan-shan'a (Lop-nor), ikincisi Yeşim kapısından Kuca'ya giderdi. Kaşgar ve Yarkend'de yeni yollar başlardı¹¹.

Bir ara duraklama devrine giren ipek yolu II. yüzyılın sonu ve III. yüzyıl başında yeniden canlandı. Bu arada Roma dünyası da Çin'i tanımaya başladı ve Li-ch'ien Roma İmparatorluğu'nun Çin kaynaklarındaki ilk ismi olarak kaynaklara geçti.

Belki burada vurgulamak gerekir bu devirlerde Uzak Doğu ile Batı dünyasının birbirinden haberdar olması gibi önemli sonucun yanında Budizm'in İpek Yolu'ndan giderek Çin'de müthiş bir ilerleme göstermesi de dikkatlerden kaçmamalıdır. Ayrıca Hint Yunan sanatı İpek Yolu'ndan ilerleme fırsatı bulmuştur.

⁸ Helmut Uhlig, **İpek Yolu-Çin ve Roma Arasındaki Eski Dünya Kültürü** (Terc. Alev Kırım), İstanbul 2000, s. 110; Bekin, aynı eser, s. 2.

⁹ K. M. Baypakov, **Srednevekovie goroda Kazahstana na velikom Şelkovom puti**, Almatı 1998, s. 153-186; ayrıca Ayman Dosımbayeva, **Zapadnyy Tyurksiy Kaganat kulturnoe Nasledie Kazahskoy Stepi**, Almatı 2006.

¹⁰ İpek Yolu güzergâhının geniş anlatılması konusunda bkz. Jean-Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık** (Terc. Lale Arslan), İstanbul 2001, s. 31-35.

¹¹ **Suei Shu** 67; **Pei Shih**, 96-99. Konuyla ilgili Çin kaynaklarının tanıtımı için bkz.: Taşağıl, **Gök-Türkler, I**, Ankara 1995, s. 2-5.

Karşılıklı Ticaretin Gelişmesi

Çin kendi topraklarında yetişmeyen ürünlerden özellikle tıbbi ve gastronomik batıdan tohumları almaya başladı(nar gibi). Ayrıca Çin batıdan yarı şeffaf cam yapımını öğrendi

Artık Çin Kaynaklarında “Bizans”, “Fu-lin” adıyla görünmeye başladı ve nihayet 550-551 yıllarında içleri boş asalar içinde saklı böcek yumurtalarını Bizans’a getirdiler. Böylece Akdeniz dünyasında ilk defa doğan kurttan ipek yapılıp dokunmaya başladı¹².

Soğdların İpek Yolu Üzerinde Yükselmesi

Orta Asya’da 6. yüzyılın en önemli olayı şüphesiz Bumin’in Juan-juan’ları mağlup ederek 552 yılında bağımsızlığını ilan etmesidir. Devletin batı kanadını idare eden Bumin’in kardeşi İstemi, önce geniş Kazakistan ve Kırgızistan bozkırlarında yaşayan irili ufaklı Türk boylarını kendine bağladı. Ardından Sasani hükümdarı Anuşirvan ile ittifak yaparak, 558 yılında Akhun devletini ortadan kaldırdı¹³. Neticede Çin’den İran topraklarına kadar uzanan topraklarındaki İpek Yolu Göktürklerin kontrolüne geçti. Ancak, Göktürkler ipek yolu üzerinde ticaret yapmadı. Bu alanda onlar, Soğdlara geniş tolerans tanıyınca onlar İpek Yolunun hâkimi oldular. Akdeniz limanlarından Çin’e kadar ticaret onların eline geçti. Neticede çok zenginleştikleri gibi dilleri Soğdça ticari dil hâline geldi¹⁴.

Yine onların sayesinde Maniheizm, Batı İran’da Kuzey Çin’e kadar yayılma imkânı buldu.

Göktürkler, Soğdlara o kadar güvenmişlerdi ki; 568 yılında İstanbul’a yolladıkları elçi Soğd kökenli Maniach ile kendilerini temsil ettirdiler. Bu bilinen tarihte Orta Asya’dan İstanbul’a gelen ilk resmi elçi idi. Hatta, Soğdlu tacirlerin Sasaniler tarafından öldürülmesi üzerine her iki ülkenin arası açılmıştı¹⁵.

¹² Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Hans Wilhelm Haussig, **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi** (Terc. Müjdat Kayayerli), Kayseri 1997.

¹³ **Chou Shu** 50; **Suei Shu** 84; **Pei Shih** 99, ayrıca bkz. A. Taşağıl, **Gök-Türkler**, Ankara 1995, s. 14-26.

¹⁴ E. G. Pulleyblank, **A Sogdian Coloni in Inner Mongolia**, T’oung-pao, XXXX, 1951, s. 317-356; S. K. Karaev, **Drevnie Toponimi Sredney Azii v Sogdiyskih Dokumentah s gori Mug, Onomastika Sredney Azii**, Frunze 1980, s. 141-148; Boris marshak, **Legends, Tales and Fables in the Art of Sogdiana**, New York 2002; C. G. F. Simkin, **Traditional Trade of Central Asia**, London 1968, s. 8, 58, 77-127; Kazuo Enoki, **Sogdiana and the Hsiung-nu**, **Studia Asiatica**, Tokyo 1997, s. 3-21; Matteo Comparetti, **Sogdiana Tarihine Giriş, Türkler, II**, Ankara 2002, s. 157-169; **Boris Türkler ve Sogdlar, Türkler, II**, Ankara 2002, s. 170-178; W. Barthold, **Sogd, X**, s. 736-737.

¹⁵ Gy. Németh, **Byzantino-Turcica, II**, s. 254; L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya** (Çev. Sadrettin Karatay), Ankara 1986, s.61 vd.; P. Aalto, “Iranian Contacts of the Turks in Pre-Islamic Times”, **Studia Turcica**, Budapest 1971, s. 33 vd.

İpek Yolu'nun Uluslararası İlişkilere Katkısı

Soğdlular sayesinde Türkler ve Bizanslılar birbirini tanıdılar. Aslında Gök-Türk Devleti sayesinde Uzak Doğu ile Ön Asya arasında denge gelmiş oluyordu. Onların sayesinde yüzyıldan fazla süren ticari refah dönemi başladı.

630'lü yıllarda bölge hakkında yazılar yazan Hsüan-tsang'a göre Soğd ülkesi halkının yarısı ziraatle yarısı ticaretle uğraşıyordu.¹⁶

İpek Yolu Üzerinde Dinlerin Yayılması

Çin'in batıya açılan kapısı durumundaki Tun-huang çok farklı etnik gruplara ve dinlere ev sahipliği yapıyordu. Bu yüzden Tun-huang'da yaşamış olan topluluklardan günümüze çeşitli zengin yazılı ve arkeolojik eserler kalmıştır. Mesela burada bulunan dinî metinlere göre Soğdluların çoğu, Budist, Maniheizt, bir kısmı ise Nestorian dinlerinde yaşıyorlardı. Yaşadıkları ülkeleri terk ederek doğuya giden Soğd halkı hem mal satıyor, hem de satın alıyor, daha sonra bunları batıdaki pazarlara getiriyordu¹⁷.

T'ang İmparatorlarının Orta Asya ve İpek Yolu Politikası: 618-907 yılları arasında hüküm sürmüş olan T'ang hanedanı döneminde Çin tarihindeki en güçlü dönemlerini yaşadı. Özellikle 630 yılında Doğu Göktürk devletinin yıkılması, Batı Göktürk devletinin iç karışıklığa sürüklenmesi, Çin'deki T'ang hanedanı'nı rahatlatmıştı. Bu fırsattan istifade ederek 639-670 arasında bölgenin yerel şehir devletçiklerini kendilerine bağladılar. Dolayısıyla İpek Yolu'nun Orta Asya kısmı Çin hâkimiyetine girdi. Girilen bu emperyalistik bir dönemden Çin hayli kazançlı çıktı. Çin'de bulunmayan bir çok ürün bölgeden oraya taşındı.

Uzak batıya pahalı olan keşif gezileri sürdürüldü. 461-518, 521,528, 578, 605,616 yıllarında Çin'den İran'a elçilik heyetleri gitmiştir.

Bu arada Sung Yün 521 yılında 170 kadar dinî kitapla Hindistan'dan geri dönmüştür. Hsüan-tsang ise 629-644 yılları Hindistan'a seyahat etmiştir. Onların bıraktıkları hatıralar zamanın ipek yolu hakkındaki en zengin malzemeleri taşımaktadır.

Hindistan'dan kına, kişniş, dokuma eşyaları ve kabartma süslemeli ipek kumaşlar, satın alıyordu.

Parfüm, kumaş, at, kıymetli taşlar ve cam götüren Soğdlar, Çin'den hem çile ile dokunmuş hâlde ham ipek satın alıyorlardı.

¹⁶ St. Julien, *Memoires sur les Contreés occidentales par Hioen-Tsang*, Paris 1863; S. Beal, *The Life of Hioen-Tsiang*, London 1911; Taşağıl, *Gök-Türkler*, I, Ankara 1995, s. 92-93.

¹⁷ Sylvain Lévi-Ed.Chavannes, "Voyages des Pelerins bouddhistes, L'itinéraire d'Ou-k'ong" (751-790), *Journal Asiatique*, 1985; Edouard Chavannes, "Un Traité Manichéen retrouvé en Chine", *Journal Asiatique*, 1913; Colin Mackerras, *Uygurlar, Erken İç Asya Tarihi*, (Der.: D. Sinor), İstanbul 2000, s. 440-449.

Aradan geçen asırlarda Seylan , Çin Hindi yolu açıldı. Ve Orta Asya'dan geçen ipek yoluna rakip ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Dünya ve Orta Asya ekonomisinin kaderi değişti.

T'ang hanedanı dönemi Çin tarihinin zirvesi sayılmaktadır. O devirde de ipek revaçta idi. Ücretleri ödemekte, insanları ödüllendirmede, tapınaklara sunak vermekte kullanılıyordu. Hem doğu hem batıdaki pazarlarda önemini koruyan ipek sadece kumaş (dokuma) alanında değil, aynı zamanda takas vasıtası olarak kullanılıyordu. Kıymetli madenlere göre daha dayanıklıydı.

Çin'de olduğu gibi batıda da ödeme, çuvallarla pirinç ile ya da ipek şeritlerle yapılıyordu. Zenginler kasalarında büyük miktarda ipek saklıyordu. Özellikle kabartma tezyinatlı ipek kumaşlar, lameler ve dokunmuş, boyanmış ipekler rağbet görüyordu¹⁸.

İslamiyet'in Yayılması ve İpek Yolu

İslamiyet'in hızla Asya ve Afrikada yayılması ile tarihin akışı değişti.¹⁹ Orta Asya'da ise 751 yılında Ziyad ibn Salih'in kumandasındaki İslam ordularının, Kao Hsiang-ch'e'nin yönettiği orduları Talas'ta yenmesiyle Orta Asya'da İslam hâkimiyeti zirveye ulaştı. Dolayısıyla İpek Yolu üzerinde artık Müslümanlar da söz sahibi olacaklardı. Söz konusu savaşta alınan esirler içindeki ipek dokuyucuları Kufe'ye götürüldü. Semerkand'da İpek dokuma fabrikaları kuruldu.

Ayrıca Çin kâğıdı da önce İslam dünyasına, ardından Avrupa'nın içlerine kadar yayıldı. Bu sayede Semerkand kâğıdı meşhur oldu ve diğer İslam ülkelerinde de fabrikalar kuruldu. Harun Reşid tarafından Çinli sanatkârlar, Bağdat'a getirildi²⁰.

İpek Yolu'nda Sona Doğru

Çin'de IX. yüzyılın sonlarına doğru T'ang Hanedanı'nın zayıflaması hatta, 907 yılında yıkılması üzerine siyasi istikrar sona erdi. Bu durum doğrudan İpek yolu ticaretine yansdı. 915 yılında Arap yazar Ebu Zaid el-Hasan'ın bildirdiği gibi Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Nasturiler Çin'den sürüldü. İpek Yolu'nun doğu ucundaki başlangıç noktasında karışıklıkların sürmesi, güvenliğin sağlanamaması ticareti doğrudan etkilemiştir. Dışarıdan gelen tacirler bölgeyi daha az ziyaret eder oldular. Bu arada Hint Okyanus'u üzerinden yapılan deniz ticaretinin gelişmesi toplumları farklı ufuklar açmaya sevk etti. Batı ve Doğu

¹⁸ Jacques Gernet, *A History of Chinese Civilization*, Cambridge, 1982, s. 233-347; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 197-224.

¹⁹ H. A. R. Gibb, *The Arab Conquest in Central Asia*, New York 1970; V. Minorsky, *Hudud al-Alam*, London 1937, s. 301 vd.; R. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1988.

²⁰ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Terc.: H. Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 233-283.

Türkistan, hatta genel anlamıyla Orta Asya dış gelişmelere ne kadar direndi ise de engel olmadı. XIII. yüzyılın başındaki Moğol-Türk İmparatorluğu'nun dahi İpek Yolu'na eski canlılığını kazandırdığı söylenemez. Marco Polo'nun seyahati batının doğuyu tanıması anlamında yeni pencereler açtı. Ama, elçilerin, seyyahların ve misyonerlerin faaliyetleri (Rubruk, Plano de Carpini vb.) de göz ardı edilmemelidir. XV. yüzyılın sonlarında ve XVI yüzyılda gerçekleşen coğrafi keşifler sayesinde deniz yollarının işlemei dünya ticaretinin yönünü de değiştirdi. Sonuçta Akdeniz-Ch'ang-an (Hsi-an) arasındaki ticaret yolu söndü. Avrasya'nın kuzeyinden Çin'e doğru bir iki deneme oldu ise de asla başarılı olamadı.

Günümüzde özellikle 1991'de Sovyetlerin dağılmasından sonra gelişen her türlü teknolojik ve ulaşım imkânları dâhilinde İpek Yolu'nun yeniden başlatılması çalışmaları gündemde yerini almış durumdadır. Birçok uluslararası ilişkiler uzmanı ve stratejistler yeni teoriler ortaya atmaktadırlar. Çok hızlı gelişen dünyanın güç dengelerinin ne getireceği belirsizliğini korumaktadır. Fakat, şartlar ve dengeler ne olursa olsun İpek Yolu'nun küllerinden yeniden doğacağı mukadderdir.

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ: Teşekkürler. Şimdi de Pierre Lebigre ve Evangelos Thomopoulos birlikte hazırladıkları “**A Digital Information Base for Ancient Roads and Connected Buildings in the Mediterranean Space-Reflections about a Nabatean Road Through The Negev Desert, Recently Listed Under The Unesco World Heritage**” konulu panel metnini Pierre Lebigre sunacaklar. Buyurun.

Pierre LEBIGRE*: Thank you.

Are presented, in the present paper, some components of the Digital Information Base on the Ancient Roads in the Mediterranean Space and their Connected Buildings developed by the authors in the double framework of a research team (EVCAU²¹) and a Researchers Non Profit Organization (CIERA²²). This Digital Information Base uses the common frame of references of satellite images we set up for the UNESCO Inventory of Caravanserais in Central Asia²³ (**Fig. 1, see: p. 2345**). Of course, this frame of references is focusing on the Mediterranean Space defined by every region surrounding the Mediterranean Sea.

First, you are invited to look at the information gathered on the Roman roads, at the apogee of the Empire. This data gathering is coming from numerous sources, of which the main ones are the **Imperii Romani Tabulae**. This work in progress

* FRANSA. e-mail: lebigre@club-internet.fr

²¹ See : <http://www.evcau.archi.fr>

²² **International Centre for Study of Ancient Roads**. President: J. L. Bacqué-Grammont. Vice-President: E. Thomopoulos. General Secretary: P. Lebigre. e-mail: Lebigre@club-internet.fr

²³ Coordinated by Pierre Lebigre (1998-2004). See: <http://www.unesco.org/culture/dialogue/eastwest/caravan/page4.htm>; http://portal.unesco.org/culture/en/file_download.php/6c95f3d964ed1b0d2a2e336de3ad8f0cEnglish+brochure.pdf

ensures to carry out the first satellite images synthesis of this roads network, to show the main towns and stopping places and, therefore, in a very clear way, the *limes* of the Roman Empire at that time (**Fig. 2, see:** p. 2345).

The showed maps are computer generated images coming from the Geographical Information System (GIS) which is the heart of the database stocking a very large number of data (sources, dates of sources, distances etc.) and, more generally, texts and images connected with this information. This GIS is open, transparent and entirely controllable.

The Mediterranean Space has been formed as an ending and an interface of several major communication networks:

- In the East, the networks which link it to the Middle East, Central Asia, India and China (mainly the Silk Roads),
- In the South, the networks which link it to Africa (mainly the slave roads),
- In the North, the networks which link it to the Northern countries (mainly the Amber roads).

You are invited, now, to look, more particularly, at the communications network of the Mediterranean countries with the East. (**Fig. 3, see:** p. 2346).

These Communications were Made up of:

- The maritime connections with India and the Oriental coast of Africa through three seas (The Red Sea, the Persia Gulf and the India Ocean),
- The land roads towards Central Asia, China and India through the Middle East and Iran.

In this latter region and more precisely in the Arabic Peninsula, trade exchanges were concentrated, between the 3rd century BC and the 2nd century AD, mainly on spices, myrrh and frankincense of which the Hellenistic and Roman Worlds used a **LOT**: In particular, the Greeks and Romans used frankincense in temples, as medicines, beauty products etc. This trade was incredibly profitable. Frankincense was extracted exclusively from trees of three regions (Oman, Yemen and Somalia) and transported to Athena and Rome through two ways: A maritime road (along the Red Sea) and a land roads network called now, the Incense Road, of which two sections have been listed by UNESCO in the World Heritage. Pliny made a description of this road which linked Sabota to Gaza, a distance of more than 2.400 km, divides in 65 stages, at each of which was a rest station. (**Fig. 4, see:** p. 2346).

In particular, one of these sections, recently listed, is available on Internet²⁴.

²⁴ See the website: http://whc.unesco.org/en/list/1107/multiple=1&unique_number=1286
World Heritage Site n° 1.107, nominated 15/07/2005, ICOMOS file and ppt documents prepared by Dr. Tsvika Tsuk and Michal Levi, NPA.

Therefore, the control of this road was a major stake. It is at this moment that the Nabateans, an Arab tribe engaged in trading, are coming on the scene of the strategic region of the desert and rocky region of Negev. In order to go round the Romans who were occupying Judea, the Nabateans opened a direct road from Petra to Gaza. (**Fig. 5, see:** p. 2347).

This road will function from about 300 BC to 200 AD. Then, the Romans took possession of Petra and progressively led this traffic away through Egypt. Nevertheless, for a certain time, this road went functioning on.

The main road the Romans opened in this region was the **Via Trajana Nova** which was linking Bosra to Ayla. This major road was protected on each side against the Bedouins by a line of fortresses and camps. These structures were settled on the limits of deserts and cultivable areas. This is perfectly clear in comparing the map of these settlements (**Fig. 6, see:** p. 2347), with the map of rainfall at the present time (**Fig. 7, see:** p. 2348). This also would be able to show a certain permanence of the climatic system in this area.

Then, the Nabatean's road through the Negev began declining. It was deserted and definitively closed during the 7th century and since, due to the climatic conditions the site remained nearly totally in its original state.

Concerning our present issue, this discovery seems very important as well on the historical level as on the archaeological level. This very difficult and very particular road is indeed interesting in many respects.

In its central section, it went through *wadis*, passes and rocky deserts. Nevertheless, have discovered all along this road:

- Four little towns,
- Fives fortresses,
- Remains of a road suitable for vehicles (about 50 km) with milestones,
- Traces of agriculture and of a sophisticated irrigation system,
- And, what is the most interesting for our subject, four caravanserais. (**Fig. 8, see:** p. 2348)

Two of them are urban caravanserais and would be belonging to the Byzantine era. The two others ones are road caravanserais and would be belonging to the Nabatean era. (**Fig. 9, see:** p. 2349).

Until now, none of them has been listed in the UNESCO Inventory of Caravanserais. Besides, until now, it is important to emphasize that one found nowhere in whole Ancient World area any remains of caravanserais prior to the early pre-Islamic era or late Sassanid era²⁵.

²⁵ There are, of course, many written sources concerning caravanserais or structures built to fulfill these functions before these eras; one of the most ancient written source being probably the one of Herodotus, the Greek historian, in his 5th book, which is concerning the description of the Royal Road built by the Achaemenian King Darius 1st, between Sardis and Suza, his capitale.

Therefore, one have to ask the following question: Would we be in presence of the most ancient remains of caravanserais ever known until now?

The Moa caravanserai (dated 300 BC-200 AD), dimensions of which would be about 40 m x 40 m, comprises an irregular courtyard. It is built with chalky cut stones. One finds inside bath facilities fed by a basin and a water pipe. (**Fig. 10, see:** p. 2349).

The Ein Saharonim caravanserai (dated 300 BC-100 AD), dimensions of which would be about 42 m x 42 m, comprises a regular courtyard. It was built with clay and fired bricks. One finds inside *workshops for craftsmen, bath tub and life areas*. (**Fig. 10, see:** p. 2349).

Authors of this paper did not go on the field and worked exclusively from the ICOMOS and UNESCO websites. Therefore their knowledge of these remains is indirect and cannot be compared to the one of archaeologists who dug this site. Nevertheless, as a specialist of caravanserais and caravan roads, they think to be able to bring a particular light and contribute to improve the knowledge of these structures.

These remains seem indeed to be caravanserais. But some elements of this file may ask questions. In particular:

– Nowhere, in the short written description of these vestiges, one speaks about covered spaces dedicated to animals (asses, he-mules, horses or camels). And yet, except for instance in the Mughal caravanserais of India which form a specific category of caravanserais, these covered rooms were one of essential constituents of all road caravanserais in this region, Middle East, Central Asia and Iran. Of course, it is possible these rooms were indistinct in their use but one find often larger rooms which could answer to this function. That does not seem to be the case in these caravanserais.

– In the other hand, one find, in the Ein Saharonim caravanserai, “*workshops for craftsmen*” as it is described on the web site. And yet, until now, none workshops for craftsmen was found inside road caravanserai in the region. Sometimes, such facilities can be found in urban caravanserais but never (until now) in road caravanserais.

Would these facilities have been introduced in this caravanserai after its foundation? And if yes, when? If not, one would be in presence of a new specific case of road caravanserai or, then, this structure would not be a caravanserai... But therefore which one?

These questions are important and, perhaps, discussions with the authors of these excavations and perhaps further excavations would be necessary in order to dispel this doubt. Of course, there are strong argues in favor of the hypothesis of caravanserais:

- First, their locations near by fortified structures at one day caravan walk away.
- Secondly, their shape: One square surrounding wall; one square open central courtyard; one fortified entrance; rooms leaned against the surrounding wall and distributed around the courtyard. Of course, this kind of shape, not exclusive of caravanserais, can be found in other pre-Islamic structures. However, it signs a strong assumption. In addition, one will note the absence of corner towers but numerous Syrian khans do not comprise such disposals coming, in this region, from later Roman forts.
- Thirdly, their dimensions which are quite similar to many structures which were identify as caravanserais (and further as khans).

Provisional Conclusion

It seems necessary to improve knowledge about these road caravanserais and their context and, in our opinion, a comparative morphological analysis with other caravanserais, based on precise plans, would be also useful. At the present time, authors of the present paper would be rather inclined to consider these structures to be caravanserais.

If it would be possible to answer to the questions above, then, one would be in presence of the most ancient remains of road caravanserais ever known until now, and that would make the date of such remains move back at least three centuries.

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ: Sayın Pierre Lebigre'ye teşekkür ederiz. Şimdi Mehmet Tezcan **“İpek Yolu'nun İnan Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İnan Engellemesi”** konusunda konuşacaklar. Buyurun Sayın Tezcan.

Doç. Dr. Mehmet TEZCAN*: Teşekkürler Sayın Başkan.

1. İpeğe ve İpek Ticaretinin Başlamasına Kısa Bir Bakış

Yaklaşık olarak 2000 yıllık bir mazisi olan²⁶ ve ilk defa MÖ II. yüzyılın sonlarında açıldığı hakkında bilgilerimiz olan İpek Yolu, Doğu'nun ürettiği ipek ve ipekli mallarına pazar aradığı; Batının da, Doğudaki ipek ve diğer kıymetli malları elde etmek amacıyla girişimlerde bulunarak açtığı bir yollar ağıdır. Yani Doğudan ziyade Batı ülkelerinin ihtiyaçları dikkate alınarak yapılmış bir girişimdir. “İpek”, “ipek halkı” ve “ipek ülkesi” anlamlarında Batı'da Herodotos'dan itibaren ilk kaynaklarda “ipek” için kullanılan kelime, Grekçe ve Latince “*Seres*” olup “*Serica*” “ise ipek ülkesi” anlamındadır. İpek Yolu tabirinin ilk kullanılışı da bu 2000 yıllık geçmişine rağmen oldukça yeni olup, ilk defa XIX. yy.ın ikinci yarısında 1877 tarihinde Alman bilgini Ferdinand von Richthofen

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 61080 Trabzon/ TÜRKİYE. e-mail: tezcannm@isbank.net.tr

²⁶ İpek Yolu'nun 2000 yıllık geçmişi hakkında bk. Christian 2000: 80-82.

(1833-1905) tarafından kullanılmış (*Seidenstraße*), ondan sonra gerek Batıda, gerekse Doğuda yaygınlaşmıştır.

İpeğin Mazisi ise Oldukça Eskidir

İpek üreticiliğinin asıl vatanı MS V. ve VI. yüzyıllara kadar Çin idi; bazı Çin arkeolojik buluntularına göre MÖ 3. bin yılda, tahminen 2700 tarihlerinde ipek ipliklerin dokumacılıkta kullanıldığı anlaşılıyor, ama dışarıda tanınmaya başladığı MÖ I. binin ikinci yarısına kadar Çin'e münhasır bir ürün olarak kalmıştır.²⁷ Bazı Sanskrit kayıtlarına göre Hintlilerin oldukça erken bir dönemde, MÖ IV. yy.da ipek yapımından haberdar oldukları anlaşılıyor.²⁸ İpek üretimi MS I.-II. yüzyıllarda Doğu Türkistan'daki Hami'ye, III. yüzyılda Kore'ye ve muhtemelen Japonya'ya, V. yüzyılda ise Turfan vahasına ve Hotan'a girdi.²⁹ MÖ III. yy. başında Çinliler, ipekten kâğıt yapmağa, II. yy.da ise ilk lüks ipek kâğıt üretmeğe başladılar. İpek elbise giymek Çin'de lüks olarak kabul ediliyordu; öyle ki Qing Sülalesi (1644-1911) devrine kadar köylülerin ipek elbise giymeleri yasaktı. Ama alınan bütün bu gibi tedbirlere rağmen MS 419 yılında Çinli bir prensesin saçları arasına gizlenmek suretiyle gizlice Doğu Türkistan'daki Hotan'a taşınan ipek böceği,³⁰ o tarihten sonra Orta Asya'nın başka ülkelerine, İran'a ve bu arada Bizans İmparatorluğu'na yayılarak oralarda da ipek üretimi başladı. Ancak buralardaki ipeğin hem kalite açısından zayıf olması, hem de diğer yerlerdeki üretimin pahalıya mal olması, Batıdaki ülkeleri ipeği illa ki Çin'den almaya ve bu münasebetle de Çin ile olan ticaret yollarını araştırmaya sevk etmiştir.

İpek Yolu, tek bir yol değil, bir yollar ağıdır. İpek Yolu'nun geçtiği yolları araştırma işini MS I. yüzyılda yaşayan ve eserini 107-114 tarihleri arasında yazmış olan Tyrli Marinus'dan öğrenmekteyiz. Onun verdiği bilgilere göre, Maes Titianus, bu yolun menzillerini ve "mesafe taşlarını" araştırmak üzere Doğuya adamlarını göndermişti. Deniz yoluyla Kuşan ülkesine gidemeyeceklerinden bunlar kara yoluyla Parth ülkesinden Orta Asya'ya gitmişler, onların getirdiği bilgiler de daha sonra MS II. yy. ortalarında eserini yazmış olan coğrafyacı Ptolemaios vasıtasıyla bize intikal etmiştir.³¹ Bu kaynaklardan öğrendiğimiz bilgiler ve Richthofen'in tasnifine göre İpek Yolu, dört ana yolla beraber ikinci derece tâli kollara ayrılmaktadır. Yolun Batı ve Doğu olmak üzere başlıca iki ana bölgeye ayrıldığı, Batı'dan Doğu'ya doğru devam eden yolun, Doğudan gelen yol ile şimdiki Doğu Türkistan'ın batısında, Pamir eteklerinde bir yerde (Taş-Kurgan) kesiştiği ve burada her iki bölgeden gelen malların değiş-tokuş edildiği anlaşılmaktadır.³²

²⁷ Ferguson 1978: 589.

²⁸ Rtveladze 1999: 12; Frye 2009: 165-166.

²⁹ Rtveladze 1999: 12.

³⁰ Bk. Watson 1983: 549.

³¹ Bk. Warmington 1974: 99; Ferguson 1978: 594; Rtveladze 1999: 23; Tezcan 2004: 208.

³² İpek Yolu'nun kara güzergâhı ve başlıca istasyonları hakkında mesela bk. Hermann 1935: 26-

Ürettikleri ipekli malların ve Çin'e has diğer eşyaların Batı'da nerelere kadar gittiği hakkında en azından MÖ II. yüzyıl sonlarına kadar Çin'deki hanedanların herhangi bir fikri yoktu. Çin'in bu konudaki ilk öğrenme teşebbüsü, İmparator Wudi (MÖ 140-87) döneminde MÖ 136 tarihlerinde Batı'ya siyasî bir maksatla gönderilen elçi Zhang Qian ile başlamıştır.³³ Ama o tarihlerde Çin'in böyle uzak mesafeli bir ticaret politikası bulunmuyordu; bu faaliyet, Çin'deki Han Sülalesi'nin son dönemlerinde başlayacak ve Çin, Roma İmparatorluğu ile doğrudan ticaret yapmanın çarelerini araştıracaktır.

Roma İmparatorluğu ve genel olarak ipek üreticiliğine ait Batı'nın ilk bilgileri Aristoteles (MÖ 384-322)'e dayanıyor. O, bir böcekten elde edildiğini söylediği bir ipekten bahsetmekle beraber (**Historia Animalium**, V.19 (17) ve 11 (16). muhtemelen bu dayanıklı, ince ve güzel dokumanın nasıl yapıldığını bilmiyordu.³⁴ Onun öğrencisi olan Makedonyalı Aleksandros, Pers İmparatorluğu'na karşı doğuya sefere çıktığında son imparator III. Darius ve Pers sarayı ipeği kullanıyordu. Herodotos da, Perslerin kullandığı Med kumaşlarından bahsederken muhtemelen ipekli kumaşları kastediyordu. Bu bakımdan ipek üretiminin İran'da oldukça eski tarihlerden beri bilindiği, ancak bunun, Çin ipeğinden farklı olarak yaban ipeği olduğu anlaşılıyor; aralarındaki fark ise kumaş renklerinin birbirine uymaması idi.³⁵ İpek, askerî maksatlarla orduların bayrak ve sancaklarında da kullanılıyordu: mesela Romalılar, Parthların bayrağını “*vexilla serica*” diye isimlendiriyorlardı ki bu, bayrağın ipekten yapıldığı anlamına gelir.³⁶ Aleksandria (İskenderiye)'de kumaşlar sim ipliklerle dokunuyordu ve seçkin kadınlar yarı ipekten yapılmış elbise giyerlerdi ki Mısır kraliçesi VII. Kleopatra Philopator (MÖ 51-30), bunların en tanınmışıdır.³⁷

İpekli ürünlerin Roma İmparatorluğu'na girmeye başlaması MÖ 46 yılında oldu; MÖ 30 tarihinde Mısır'ı zapt ettikten sonra ise Roma, doğu ile doğrudan ticaret yollarını araştırmağa başladı. Onlar bunu öğreninceye kadar ipekli mallar Parthlar tarafından Romalılara yeniden satılıyor, bu da onlara oldukça pahalıya mal oluyordu. Bu bakımdan Roma senatosu, ipekli malların alınması ve giyilmesi yolunda zaman zaman yasaklama kararları çıkarmıştı. Çünkü Roma hükümeti, aristokrat ailelerin ve lüks düşkün zengin kadınların ihtiyaçlarını karşılayabilmek uğruna tarihçi Yaşlı Plinius'a göre, Doğu'nun bilhassa Hindistan'ın baharatları ve o yolla elde ettiği kıymetli ve lüks mallarına ulaşabilmek için Hint kıtasına altın

27; Warmington 1974: 18-34; Franck – Brownstone 1986: 6, 60; Mukhamedjanov 1994: 287; Litvinsky – Zhang Guang-da 1996: 31.

³³ Onun Batı ülkelerindeki faaliyetleri hakkında bk. Rtveladze 1999: 122-125.

³⁴ Frye 2009: 166.

³⁵ Haussig 2001: 82.

³⁶ Haussig 2001: 85.

³⁷ Haussig 2001: 83-84.

akıtıyordu, zira o tarihlerde ipeğin değeri altın ile ölçülmekteydi.³⁸ Roma, Bizans gibi Batılı; Parth, Sasani, Kuşan ve Çin gibi yerleşik medeniyete sahip olan Doğulu devletler, ipekli malları sadece ekonominin ve lükse düşkünlüğün bir göstergesi olarak görmüyorlardı; komşuları olup itaat altına almak, ya da ücretli asker toplamak istedikleri göçebe, “barbar” kavimlere bunları göstermek, büyük, zengin ülkelerle ticaret ilişkilerinde bulduklarını, onlarla dostlukları olduğunu ispatlamak, gerektiğinde bu mallardan çeşitli maksatlarla göçebe liderlerine vermek maksadıyla bu gibi lüks tüketim mallarını tamamen siyasî gayelerle de ellerinde tutuyorlardı. Mesela “*bir barbar prens Bizansla biraz dostluk ilişkisi kurdu mu, kendisine veya elçilerine ipekli kumaşlar, kıymetli taşlar, biber ve sair Doğu ürünleri armağan edilirdi*”,³⁹ yine bir Hun ya da Türk soylusu Çin sarayına geldiği zaman onu kendi tarafına çekmek maksadıyla aynı şeyleri Çin imparatorları ya da yöneticileri yapardı.

2. İpek Yolu’nun Batı’daki Güzergâhı

MS I. yüzyıldan önceki dönemlerde İpek Yolu’nun Batı’daki durumu ve başlıca güzergâhı hakkında bir şey bilmiyoruz. Ama Ahemenid (Pers) İmparatorluğu ve öncesindeki klasik çağlarda bile Batı’daki devletlerin ve kültürlerin Doğu ile ticaret yaptıkları ve Batı için son derece kıymetli olan mesela *kalay* ve *lapis lazuli* gibi malları bu yolla Doğu’dan elde ettiklerini biliyoruz. Batı’nın Doğu ile ilgilenmeye ve İpekyolu ticaretinin başladığı dönem olarak Batı’da Roma İmparatorluğu, Doğu’da ise İran’daki Parth İmparatorluğu devri kabul edilir. İpekyolu güzergâhını öğrenmek üzere Doğu’ya giden araştırmacılar da işte bu Parthlar zamanında seyahat etmişlerdir.

Maes’in adamlarından öğrendiğimiz bilgilere dayanarak Ptolemaios tarafından verilen bilgilere nazaran, Akdeniz kıyılarında önceleri Selevkosların, bilahare ise Romalıların hâkimiyetindeki Antiokhia (Antakya) şehrinde başlayarak Doğu’ya doğru devam eden İpek Yolu, Hieropolis (Menbiç) şehri ve Zeugma’da Fırat nehrini geçtikten sonra artık Parth arazisine girmekte ve Dicle nehri kıyısını takip ederek eski *Kral Yolu* ile birleştikten sonra Selevkos İmparatorluğu’nun eski başkenti Selevkia-Ktesifon’a varmakta, daha sonra şimdiki İran topraklarından yola devamla Ekbatana (Hemedan), Hekatompylos, Margiana (Merv) ve Baktra (Belh)’dan Türkistan’a doğru devam etmekteydi. İran ve Türkistan arazisinden sonra, Batı’lıların ipek ülkesi (*Serica*) olarak gördüğü Çin’e giren İpek Yolu, Serica’nın başkenti Sera’ya kadar gitmekteydi.⁴⁰

³⁸ F. Hirth’in yaptığı hesaplara göre, Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) döneminde “*bir pound ipek, bir pound altına karşılıktı*”. Bk. Raschke 1978: 624.

³⁹ Heyd 2000: 21.

⁴⁰ Bk. Herrmann 1935: 26-27; Ferguson 1978: 587; Tezcan 2004: 209-210.

2.1. İran Topraklarından Geçen İpek Yolu Güzergâhı

İran topraklarındaki ticaret yollarının ve hâliyle İpek Yolu'nun da güzergâhı hakkında en önemli kaynağımız, MÖ I. yy. sonu veya MS I. yy. başına ait Charaxlı Isidoros'un *Stathmoi Parthikoi* (Parth İstasyonları) isimli eseridir. Bu eser, Parth arazisinden geçen yolu Zeugma'dan Arachosia'daki Aleksandria (Kandehar)'ya kadar takip etmemize imkân vermektedir.⁴¹ Dicle nehri, MÖ I. yüzyılda ve Milat'tan sonraki ilk asırlarda Roma İmparatorluğu ile Parthlar arasında genellikle sınırdı. Parth arazisine girdikten sonra Dicle'yi takibeden İpek Yolu, daha sonra İran'ın batısındaki en önemli kent ve eski başkent olan Ekbatana (Hemedan)'ya uğramaktaydı. İran'ın kuzey-doğu bölgesindeki Hekatompylos (Şehr-i Kumis) ve sonra Raghae (Reyy) şehrine geldikten sonra, Orta Çağ'da olduğu gibi o dönemde de önemli bir ticaret merkezi ve yolların kavşak noktası olan Margiana (Merv) şehrine ulaşıyordu. Yolun Merv'den sonraki güzergâhı, gitmek istediği yere göre veya yolun siyasî yönden emniyetine göre değişmekte idi: ya Kuzey Baktria ve Soğdiana (Batı Türkistan) üzerinden, ya da Güney Baktria (Afganistan'ın kuzeyi) bölgesini takiben Baktra (Belh) şehrine geliyor, oradan da hedefine göre ya Hindistan bölgesine doğru güneye, ya da Çin'e doğru doğuya devam ediyordu.⁴²

Belh'den yola devamla Kuzey Afganistan geçitlerinden geçerek Doğu Türkistan'a doğru devam eden yolun batı bölümü, Çin kaynaklarının Tsungling (Soğanlı Dağlar) dedikleri Pamirleri bin bir güçlkle aştıktan sonra taş bir kule (Taş-Kurgan) dibinde son bulurdu. Burada malını indirerek orada doğudan gelen kervanların getirdikleri ile mal mübadelesi yapan tüccarlar, daha sonra geri dönerlerdi, çünkü ondan sonra ticaret başka tüccar gruplarının eline geçirdi. Bu ticaret işleri ile uğraşan grupların ise batıda İranlılar, daha doğuda ise Çin'e kadar Soğdlular olduklarını söyleyebiliriz. Demek ki Doğu ile Batı arasında mal değiş-tokuşu yapılan en önemli Orta-Asya antreposu, Eski Çağ'da Taş-Kurgan olmaktadır.⁴³

3. İpek Yolu'nda Doğu-Batı Ticaretinde İran Engeli

Daha önce belirttiğimiz gibi, İran'daki Ahemenid İmparatorluğu zamanındaki ticaret faaliyetleri ve İran içerisinden geçen yolun durumu hakkında bir bilgimiz yok; ancak MS I. yüzyıldan itibaren gerek Çin ve İran, gerekse Roma ve Grek menşeli bazı kaynaklara ve bilhassa II. yy. başlarından itibaren ise nispeten daha

⁴¹ Wiesehöfer 1999: 86-87. Bu eser hakkında bk. Mukherjee 1992: 58-60 (Mukherjee bunu MÖ takriben 26 ilâ 1 yıllarına koymaktadır. Ayrıca http://www.parthia.com/doc/parthian_stations.htm)

⁴² İpek Yolu'nun İran, Türkistan ve Çin'e kadar olan başlıca güzergâhı ve muhtelif kolları hakkında bk. Watson 1983: 547-548; Franck - Brownstone 1984: 378-379; Neelis 2001: 477-493; Tezcan 2004: 209-213.

⁴³ Orta Asya'da bu adla anılan birkaç yer vardır. Taş-Kurgan ve yeri hakkında bk. Rtveladze 1999: 27.

sağlam delillere sahibiz. Ticaretten aslan payını kendisi almak ve doğudan gelen ucuz malları batıya daha pahalı olarak satmak, gerektiğinde ipekli malları kendisi üreterek veya yeniden işleyerek batıya transfer etmek isteyen İran'daki hanedanlar, İpek yolu üzerindeki hâkim ve transit rollerinden istifade ederek batıdakilere sık sık güçlük çıkarıyorlardı. Tabii ki Roma'nın doğu ile yaptığı ticaret sadece ipek ve ipekli eşyalardan ibaret değildi; bunun yanı sıra Afganistan ve Türkistan Bölgesinin kıymetli taşları, Hindistan'ın baharatları, denizden çıkarılan çeşitli mallar, bunların dışında Doğu ve Güney-doğu Asya'ya özgü egzotik ürünler de Roma'nın ilgisini çekiyordu. Roma İmparatorluğu idarecilerinin ve zengin aristokrat ailelerinin, Doğu'dan gelen bu gibi lüks mallara şiddetle ihtiyaçları vardı. Doğu ile ticaret yapabilmek için İran içerisinden geçen kara yolunun yanı sıra gerek Basra Körfezi, gerekse Kızıl Deniz vasıtasıyla deniz yolunu da deneyen Roma, bu İran engelini aşmak için her dönemde İran'daki hanedanlarla zaman zaman savaşlara girdi, anlaşma yollarını aradı, hatta siyasî ve ticarî maksatlı çok sağlam evlilik ittifakları da yaptı. Öyle ki, bu iyi ilişkilerin bazan 20 ve 50 yıl sürdüğü zamanlar da oldu. Ama sonuçta bir sonraki yeni yönetim döneminde münasebetler tekrar eski hâline dönüyordu.

Çin kaynakları, MS II. yy. ortalarına kadar devam eden bu Roma-İran arasındaki ticaret çekişmesini şöyle özetlemektedir:

“Roma (Daqin), Parthia ve Hindistan ile deniz yoluyla ticaret yapmakta ve bundan da aslından on kat daha büyük kâr sağlamaktaydı; onların imparatoru daima Çin ile irtibat kurmak ve kervan göndermek isterler, ama Parthlar (Anxi) da, Çin ipeği ticaretini Doğu Roma'ya kendileri taşımak isterler, Çin ile (doğrudan) ticaretlerine engel çıkarırlardı. Bu sebepten de Roma bizzat Çin'e gidemiyordu. Onların münasebetten kopmalarının sebebi budur. Bu durum, İmparator Huangdi'nin saltanatı döneminde *yenxi* devrinin 9. yılına (MS 166) kadar devam etti.”⁴⁴

MS I. yüzyılın ikinci yarısında Çin'deki Han Sülalesi ile Türkistan bölgesinde ve İpek Yolu üzerindeki Kuşan İmparatorluğu arasında *Xiyu* (Batı Bölgesi, Doğu Türkistan) yüzünden siyasî problem çıkınca, Çinlilerin *Xiyu* valisi Ban Chao, Kuşanları ve Roma'nın baş düşmanı Parthları *by-pass* edip Romalılarla doğrudan münasebet kurmak istedi ve bu maksatla Gan Ying'i MS 97 yılında Daqin (Doğu Roma)'e gönderdi. Gan Ying, Hekatompylos'a gelerek, Fırat'ta doğrudan Roma sınırını geçmek yerine Basra Körfezi kıyısına gitti. Fakat daha batıya yapacağı bir deniz seyahatinden çekinerek geri döndü. İşte bu, Çin'in Roma ile doğrudan ilişki kurmak için giriştiği tek resmî teşebbüs olmuştur.⁴⁵

Ama İpek Yolu ticaretinde İran toprakları, ne bu yola sahip olan yegâne bölge, ne de tek geçiş güzergâhı idi; ondan çok daha önemli olarak, gerek Batı-Doğu istikametinde, gerekse Afganistan'dan Hindistan'a, oradan da kuzeye

⁴⁴ Bkz.: Tezcan 2007: 12.

⁴⁵ Ferguson, 1978: 593-594; Watson, 1983: 543-544; Rtveldadze, 1999: 125; Lieu, 2000: 57; Christian, 2000: 93.

ve Doğu'ya, Çin'e doğru devam edecek bütün yolların güzergâhında ve tam kavşak noktalarında, MS I. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir başka ve güçlü devlet, “Orta Asya'daki ilk büyük imparatorluk” olan Kuşan İmparatorluğu vardı. Ticaretleri büyük ölçüde ipeğe dayalı olan Kuşanlar genellikle, ticaretteki en iyi araçlar olarak kabul edilir. Çin'den gelen kara yolundaki araçlar da Soğdlulardı.⁴⁶ Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ticaret yollarının kesişme noktası olan Soğdiana ve Bactria gibi bereketli topraklar⁴⁷ üzerinde bulunduğu için ticaretten oldukça zengin olan Kuşanlar, Çin ile yapılan ticaretten yeterince kâr sağladığı gibi Çin ipeği ve başka ticaret mallarını Batıya transfer etmede kullanılan bütün yolları da kontrol ediyorlardı. Hatta Çin ile yapılan ticarete rol oynayan bir kaç aileden de haberdarız. Kuşan topraklarındaki uzun mesafeli ticareti, kuzeyden çoğunlukla Soğdlular, güneyden ise Hintli tüccarlar gerçekleştiriyorlardı.⁴⁸ Kendileri de Roma ile ticaret yapmak isteyen Kuşan idarecileri, MS II. yy. başlarından itibaren, yalnız Çin ile değil, aynı zamanda Roma ile de diplomatik ve ticarî münasebetler içerisine girecektir. Zaten, İpek Yolu'nun milletlerarası bir ticaret yolu olarak gelişmesinde büyük bir yere sahip olan, “Kausambi'ye kadar kuzey-batı Hindistan'ı, Arap Denizi (Hind Okyanusu) limanlarına kadar da İndus vadisini kontrol eden” Kuşanlar, J. Harmatta'nın dediği gibi, “kuzey-batı Hindistan, Kızıl Deniz ve İran (Basra) Körfezi arasındaki deniz yolları vasıtasıyla Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletleriyle; Oxus (Amu Derya) ırmağı boyunca ve Hazar Denizi ötesindeki kara yolları vasıtasıyla da Kafkasya ve Doğu Avrupa kavimleriyle sıkı ticarî ilişkiler kurmuşlardı.”⁴⁹ İşte bu münasebetle Roma, İran engelini kaldırarak, en azından doğudaki Kuşanlar vasıtasıyla hem bu bölgenin mallarına, hem de Çin eşyalarına sahip olmak istiyorlardı.

3.1. Parth-Roma Mücadelesi ve Bu Dönemdeki Ticaret Faaliyetleri

MÖ I. yüzyıldan itibaren Roma, Doğu ile hem kara, hem de deniz yolu vasıtasıyla ticaret yapabilmek ve ipeğin anavatanı olan Çin'e ulaşmak istiyordu, ama her hâlükârda yolu İran topraklarından yani Parth ülkesinden geçiyordu. MS.ki ilk dört asır, doğu-batı ticaret ilişkilerinde, İran'da Parthlar ve Sasaniler, İran'ın doğusunda ve Bactria, Soğdiana, Kuzey Hindistan bölgelerinde Kuşanlar, onların sona ermesini müteakip çeşitli Hun grupları ve Eftalitlerin hâkim buldukları devirlerde İpek Yolu'nun kuzeydeki karayolu ile kuzey-güney bölümleri bazan kısmen, bazan da tamamen kapatılabiliyordu.⁵⁰ Bu karayolu engeline çarpmamak için Roma, daha sonra ise Bizans imparatorlukları, Basra Körfezi veya Kızıl Deniz üzerinden deniz ipek yollarını aktif hâle getirmek için

⁴⁶ Bkz.: Raschke, 1978: 638-639.

⁴⁷ İpek Yolu üzerindeki yerleri ve “medeniyetlerin kesişme noktası” olmaları bakımından Soğdiana ve Bactria bölgeleri hakkında bk. Bouryakov, 2001: 303-311; De La Vaissière, 2002: 20-47.

⁴⁸ Frye, 1996: 459. Kuşanların bölgedeki rolü hakkında bk. Harmatta, 1994b: 489-491.

⁴⁹ Harmatta, 1994: 21; Tezcan, 2004: 214-215. Kuşan İmparatorluğu ile Roma arasındaki ticaret için ayrıca bkz. Xinru Liu, 1988: 2-11.

⁵⁰ Kolb, 1983: 82.

uğraşmışlardır. İran’da hâkim olan ve İpek yolu ticaretinde Roma’ya ilk önemli engeli teşkil edecek olan Parthlar ise,

“Çin ipek ticaretini ellerinde tutmak istiyorlar, yol boyunca ticareti himaye ediyor, vergi ödemeleri yoluyla da hatırı sayılır ölçüde kâr sağlıyorlar, Çin ile doğrudan bağlantılara engel olmak için de ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı; çünkü bunların aracı rolü son derece kârlıydı... O zamanlar ne Batılı tüccarlar Doğuya, ne de Çin ve Soğd tüccarları Batıya ulaşabiliyorlardı.”⁵¹

Roma İmparatorluğu, bu duruma bir çare bulmak için Milat’tan önceki tarihlerde Parthlarla birkaç defa harbe girdi ve bunların bazılarında, Parthların bu dönemde zayıf olmaları sebebiyle iyi başarılar da kazandı. MS I. yüzyılın başlarında ise Anadolu’nun güney-doğusunda durum oldukça değişmiş, hem başkent Selevkia Parthlara isyan etmiş, hem de onlara bağlı olan Armenia kralı I. Tiridates (53-75), Parthlarla olan bağları koparıp İmparator Nero (MS 54-68) zamanında 66 tarihinde Roma ile ittifak yapmıştı.⁵² Bu durum, her iki imparatorluğun zorakî barış yapmasına vesile oldu. Ancak bu defa da Roma’nın Doğu Akdeniz egemenliğini elde etmesi ve bölgedeki önemli ticaret şehirlerinin kontrolünü eline alması, Parthların doğusunda ise güçlenmeye ve güneye doğru yayılmaya başlayan Kuşan İmparatorluğu’nun Parth kültür bölgelerini zaptetmesi⁵³ sonucu Parthlar ciddî sıkıntı yaşamaya başladılar. M. S. 45-65 tarihleri arasındaki dönemde Parthlar çöküşe geçtiler ve MS 66 tarihinde Roma ile 50 yıllık bir barış anlaşması yaptılar. Bundan maksatları, hem iç ve dış durumu düzeltmek, hem de bu şekilde ipek ticaretinden azamî kâr sağlamak idi. İşte İran tarihinde bu 50 yıllık kısa dönem, bütün Doğu-Batı ticaretinde, XIII. yy.daki Moğol İmparatorluğu dönemine kadar ticaretteki en parlak ve İpek Yolu’nun İran güzergâhının açık olduğu devir olmuştur.⁵⁴

50 yıllık anlaşma MS 2. yy. başlarına doğru sona erdiğinde, Armenia meselesi yüzünden her iki ülke yeniden ve daha kanlı savaflara başladı. Bu defa Roma, Parth topraklarına girerek İmparator Trajanus döneminde (98-117) batıdaki önemli ticaret merkezi Petra’dan doğudaki Parth merkezi Ktesifon’a ve Susa’ya kadar olan yerleri ele geçirdi ve tarihinde ilk defa olarak bu kadar doğuya yayılma fırsatı buldu.⁵⁵ Dicle üzerinde 50 gemilik bir donanma inşa ettirip denize indirtecek kadar ileri giden Trajanus, Fırat ve Dicle arasındaki at ve deve ile yapılan kervan ticareti taşıma haklarına de bir düzenleme getirmişti. Döneminin “II. Augustusu” olarak kabul edilen Trajanus’un hayali, “*Mısır ile Nebatî Arabistanı’nı, Nebatî*

⁵¹ Tezcan, 2007: 12.

⁵² Lang, 1983: 517.

⁵³ MS 57 tarihinde göçebeler Taksila şehrini yağmalamışlar, bunun akabinde de Parthların bu kültür merkezi ve mal antreposu olan şehir Kuşanların eline geçmişti.

⁵⁴ Tezcan 2007: 13.

⁵⁵ Trajanus döneminde Roma-Parth savafları hakkında bkz.: Bivar, 1983: 86-91; Frye, 1984: 241-242.

Arabistanı ile Suriye'yi, Suriye ile Basra Körfezi'ni, Suriye ile Yukarı Fırat'ı, Yukarı Fırat ile de Kara Deniz'i birbirine bağlamayı ve bütün bu bölgelerle Doğu ticaretini geliştirmek" idi.⁵⁶ Karayoluyla giriştiği seferler vasıtasıyla Babilonya (Güney Mezopotamya)'yı Doğu ticaretinden uzaklaştırmak suretiyle Basra Körfezi'ndeki ticaret ve denizcilik faaliyetlerini artırmayı düşünen Trajanus, Susa'nın düşüşünden sonra Basra Körfezi'ne ulaştıktan sonra buradaki Mesene ve Charax Spasinu halkının, Doğu İran ve Kuzey Hindistan'da bulunan ve o zamanki anlayışa göre hemen "*birkaç yüz mil ötelilerindeki*" Kuşanlarla doğrudan ticaret ilişkileri içerisinde bulduklarını da öğrenince bir yandan gözlerini iyiden iyiye Basra Körfezi'ne çevirmiş, bir yandan da aynı şeyleri Kızıl Deniz için de yaparak orada bir Roma donanma kuvveti meydana getirerek 100 *feet*lik eski kanalı temizletip en büyük gemilerin bile girebileceği hâle getirmek, "*her birinin uç noktasında askerî bir liman bulunan yeni bir kanalın inşasıyla [bunu] Kızıl Deniz'deki donanma veya yeni kurulan Arabistan eyaleti ile birleştirmek*" hayalinin peşine düşmüştü. Bu suretle o, Mısır'ı da Arabistan ile birleştirecek, Kızıl Deniz'e ve Hint Okyanusu'na açılan eski ticaret giriş yollarını yeniden açmış olacaktı.⁵⁷ Şartlar da gayet müsaitti: o dönemlerde hem Muson rüzgârlarının sırrı⁵⁸ keşfedilmişti –ki bu keşif, İran engelini ortadan kaldırılmasını sağlıyordu– hem de Trajanus'a akıl veren "hocaları" vardı. Dion Cassius'un **Roma Tarihi**'nde belirtildiğine göre, MS 106 tarihinde, Roma'ya döndükten sonra Doğudaki bazı ülkelerden, muhtemelen bu arada Kuşan ülkesinden gelen elçilerle de görüşen Trajanus (**Romaike Istorıa, LXVIII, 15**), gemicilerle ve Hindistan'ı ziyaret eden kişilerle de irtibata geçtikten sonra, tarihçi Plutarchos'un dediğine bakılacak olursa, 70.000 kişilik bir Roma ordusu ile Hindistan'ın fethinin bile mümkün olduğu görüşü Roma'da yaygınlaşmağa başlamıştı. Bunun gerçekleşmesi için ise öncelikle Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması gerekiyordu. Fakat Trajanus'un, hayaline ulaşma arzusu, Dion Cassius'un dediği gibi, "*ömrü, yeni bir Aleksandros gibi, Hindistan'a kadar ordularını sevketmesine izin vermediği*" için akim kaldı.⁵⁹

Trajanus'un halefleri olan Hadrianus (117-138), Antoninus Pius (138-161) ve Septimus Severus (193-211) dönemleri ise Roma ile Parthlar arasındaki ilişkilerde savaşların yanısıra barışın da devam ettiği, ama kısa süreli de olsa

⁵⁶ Warmington, 1974: 91-92; Tezcan, 2007: 13-14.

⁵⁷ Warmington, 1974: 96-97.

⁵⁸ "Muson rüzgârlarının sırrı"ndan maksat, Aden Körfezi'nden Hindistan'a ve oradan Aden Körfezi yoluyla Kızıl Deniz'e doğru gemilerin tabii seyrini kolaylaştıran ve Hind Okyanusu ile Güney-doğu Asya'ya özgü olup kısaca "*Muson rüzgârları*" adıyla bilinen mevsimlik rüzgârların: "*yazın denizlerden karalara ve güney-batıdan kuzey-doğuya doğru, kışın ise ters istikamette, karalardan denizlere ve kuzey-doğudan güney-batıya doğru estiği, her iki yolun da ticaret için kendilerine [Yunanlılara] çok uygun olduğunu*"nın Milad sıralarında Yunanlı gemici Hippalus tarafından keşfidir. Bu konuda Yaşlı Plinius (**Naturali Historia, VI.26**) ve MS I. yy. içerisinde yazılmış olan **Periplus Maris Erytraei**'de bazı bilgiler de verilmektedir. Bk. Tezcan 2007: 7-8, n. 11.

⁵⁹ Tezcan, 2007: 14-15.

Mezopotamya ile Armenia'nın kaybedilip tekrar geri alınmasına rağmen Roma açısından artık İpek Yolu ticareti için yeni hesapların yapılması gereken bir devir oldu: çünkü, karanlık bir dönem geçiren Parthlarla başlangıçta ciddi bir sınır çatışması yaşamayan ve gözünü İpek Yolu'nun Anadolu'nun daha kuzey-doğudaki güzergâhına ve Kafkasya taraflarına çevirmiş olan Roma, Hadrianus'un barışçı politikası ve Parthlarla yapılan sulhu müteakip Mezopotamya'dan sonra 161 yılında Armenia'yı da kaybetti. Suriye Parthlar tarafından işgal edildi; bölgedeki ticaret, isyanlar çıktığı için eski güvenliğini yitirdi, kontrol Parthların eline geçti. Parthların başkenti Ktesifon dâhil, Grek kültürünün bölgedeki en doğu ve önemli noktalarından olan Selevkia da el değiştirdi.⁶⁰ Ktesifon'un 164-198 tarihleri arasında birkaç kez ele geçirilmesini müteakip bu yerlerin iki taraf arasındaki savaşlar sırasında tahrip edilmesinden sonra yolların, tüccarların ve malların emniyeti kayboldu. Hâlbuki MS II. yüzyılın başlarından itibaren Çin (Han Sülalesi) ve Hint (Kuşanlar) ile dostluk ve elçilik münasebetlerini geliştirmiş olan Roma, Doğu malları hakkında daha fazla bilgi de toplamıştı, şartlar ticaret için çok müsaitti. İmparator Antoninus Pius veya Marcus Aurelius (161-180) zamanında (Çin kaynaklarında: Andun) Çin'e gönderilen ilk Romalı elçi, MS 166 tarihinde artık Çin başkentinde idi.⁶¹ Buna rağmen İran üzerinden Roma'nın Doğu ile irtibatı da kaybolunca, Doğunun kıymetli mallarına ulaşabilmek için Roma, III. yüzyılda savaşlar vasıtasıyla İran engelini aşmak, ya da yeni yollar denemek zorunda kaldı. Ama bu yüzyıl, İran'da yeni ve daha kuvvetli bir hanedan olan Sasanilerin işbaşına geçtiği bir dönemdi.⁶²

3.2. Sasani İmparatorluğu Devrinde İpek Yolu Mücadelesinde İran Engeli

Parthların yerine III. yüzyılda İran'da kurulan Sasani İmparatorluğu (224-651), öncekinden daha geniş ve daha kuvvetli şekilde önce Roma'ya, daha sonra onun halefi olan Bizans'a İpek Yolu'nda güçlükler çıkarmıştır. Daha ilk kuruluş tarihlerinde Roma ordularını mağlup ederek Mezopotamya'dan onları atan Sasaniler, devletlerini gerek Doğu'da, gerekse Batı'da iyice sağlamlaştırdıktan sonra, MS IV. yüzyıla doğru İpek Yolu hâkimiyet mücadelesinin iyice alevlenmesine sebebiyet vereceklerdir. Bu dönemde sınırların Fırat'a kadar uzanması, Suriye ve Mısır'ın işgali, Kızıl Deniz yoluyla deniz ticaretini yeniden gündeme getirdi. Bunun da çözüm olmaması üzerine Bizans, İran içinden geçen

⁶⁰ Ktesifon'un Parthlar tarafından zaptı hakkında bk. Ghirshman 1978: 215-218.

⁶¹ Rtveladze 1999: 14; Lieu 2000: 47. Antoninus zamanında Bactria bölgesinden gelen bazı elçilerin Kuşanlar tarafından gönderildiği tahmin edilmektedir (Frye 1984: 243). Bu dönemdeki Roma-Çin ve Roma-Hint münasebetleri ve Hint kıtası ile Batı dünyası arasında gerek karadan, gerek denizden yapılan ticaret hakkında bk. Puri, 1994: 256-258; Neelis, 2001: 470-477; Tezcan, 2004: 214; Tezcan 2007: 16-17.

⁶² Tezcan, 2007: 15-16.

karayolunu devreden çıkarmak suretiyle Karadeniz kuzeyinden geçen yeni bir İpek Yolu güzergâhının devreye girmesini sağlayacaktır.

I. Erdeşir (224?-240) Dönemi'nde Sasaniler, İmparatorluğun batı sınırlarını güven altına almak için Roma üzerine bazı seferlere çıktılar. Roma bunlara ticaret yolunu emniyet altında tutmak ve Armenia'yı kaybetmemek için karşı seferlerle cevap verdi. İmparator Alexander Severus (222-235) devrinde Roma, başlangıçta bazı önemli zaferler kazandı ise de 235 yılında onun katledilmesi sonrasında bilhassa I. Şapur (241-272) döneminde 239-244 tarihleri arasındaki savaşlarda Roma orduları ağır mağlubiyetlere uğradılar. İleride Roma ile İran arasında mal mübadele istasyonu olacak olan Nisibis (Nusaybin) ve Carrhae (Harran)'nin zaptından sonra İpek Yolu'nun batıdaki önemli merkezlerinden Hatra'nın 239'da kaybedilmesini müteakip Dura Europos (Salihye)'a Sasani saldırıları, Roma'ya indirilmiş ciddî bir darbeydi.⁶³ İmparator III. Gordianus (238-244), 244 tarihinde Fırat nehri üzerindeki savaşta Sasanilere yenilerek, *"hayatını bir düşman savaş alanında kaybeden ilk Roma imparatoru"* oldu.⁶⁴ Kuzey Mezopotamya ve Armenia kaybedildi; Sasaniler, Armenia, İberia (Gürcistan) ve Albania bölgelerine kesin olarak hâkim oldular;⁶⁵ bölgeden geçen ticaret yolunun kuzey-batı güzergâhı da hâliyle onların eline geçti.⁶⁶ Roma'nın doğu sınırındaki ticaret merkezi ve çöl bölgesinden geçen kervan ticaretinin üslerinden Palmyra (Tedmur),⁶⁷ onu müteakip de diğer kervan ticaret merkezlerinin düşmesi ve buralarda, vahalarda yaşayan müteşebbis tüccarların bölgeyi terk etmesi, Roma ile Parthlar arasındaki savaşlarda bile gelişmesini sürdüren ve kesintiye uğramayan çölden geçen ticaret yolu güzergâhının sona ermesine yol açtı. Suriye'nin istilası ve çok sayıda şehrin ele geçirilmesini müteakip bölgenin merkezi ve ipek yolunun batıdaki mal deposu olan Antakya'nın 254 / 255'te Sasaniler eline düşmesi ise Roma için bir başka şok oldu.⁶⁸ İmparator Valerianus (253-260), 260 yılındaki Edessa (Urfa) savaşında ordusuyla birlikte esir alındı, 36 şehir ve kale Sasanilerce zapt edildi; *"daha önce hiçbir Roma ordusu böyle bir mağlubiyete uğramamıştı"*.⁶⁹ Ama I. Şapur, zengin Palmyra şehrini zapt edemedi; Palmyralılar sonra Nisibis ile Harran'ı da tekrar ele geçirdiler.

⁶³ Gignoux, 1996: 132.

⁶⁴ Tezcan, 2007: 20.

⁶⁵ Litvinsky, 1994: 479.

⁶⁶ Yolun bu güzergâhı hakkında bk. Tezcan, 2004: 211-212.

⁶⁷ Palmyra'nın düşüşü, J. Retsö'nün görüşüne göre öyle anlaşılıyor ki, Sasanilerin sesiz kalmaları sonucu Romalılarca gerçekleştirilmişti, çünkü onun düşüşünden sonra iki süper güç arasında belirsiz bir denge gözüküyor (Retsö 2003: 481). Palmyra'nın ipek yolu ticaretindeki yeri, yükselişi ve düşüşü hakkında bk. Rostovtzeff 1932: 103-119; Raschke 1978: 643-644; Franck-Brownstone 1984: 117-118; Dodgeon-Lieu 1991: 69-110.

⁶⁸ Frye, 1983: 124-129; Frye 1984: 294, 296-297; Dodgeon – Lieu 1991: 2; Gignoux 1996: 132.

⁶⁹ Litvinsky 1994: 477-478. Ayrıca bk. Eilers 1983: 485.

Daha sonraki dönemlerde, Sasanilerin kendi iç problemleri sebebiyle batı sınırı ile ilgilenememeleri yüzünden Roma, güçlü ve akıllı İmparator Diocletianus (288-305) zamanında 297 / 298 yılında Sasani hükümdarı Narseh (293-302)'nin ricası üzerine İran ile yaptığı anlaşmayla doğu sınırını yeniden güven altına alarak, sınır Amida-Nisibis-Singara-Bezabde'den geçecek şekilde Dicle nehrine kadar olan bölgeyi yeniden kazandı; Dicle nehri iki imparatorluk arasında sınır yapıldı.⁷⁰ Diocletianus, ticareti de düzenlemeye çalıştı. 297 yılındaki anlaşmaya göre, “*ticaretin değiş-tokuş yeri olarak önce Tigris (Dicle) nehri üzerindeki Nisibis şehri (Nusaybin), daha sonra Ephrates (Fırat) 'in sol kıyısı üzerindeki Kallinikum (Rakka) ve, Araxes (Aras) 'in orta mecranındaki Artaxata (Artaşat) belirlenmişti ve bu noktalar dışında ticaret yasaktı.*”⁷¹ Ama IV. yy.da II. Şapur zamanındaki büyük savaşlar ve dinî mücadeleler dönemine kadar sürecek bu nispeten durgun devre bile ipek yolu ticaretinin bölgedeki kötü gidişini düzeltmedi. Fakat IV. yy.ın başı, İpek Yolu'nun bu önemli bölgesinde bundan sonra Sasanilerin başını çok ağrıttacak önemli gelişmelere de tanık oldu. Uzun zamandır Sasanilere bağlı olarak yaşayan Arşak sülalesinden III. Tiridates (298-330), 301 yılında Hristiyanlığı kabul ederek Armenia'nın ilk Hristiyan kralı oldu; üstelik bunu bir devlet dini hâline getirdi ve Roma'nın etkisi altına girdi.⁷² Artık bundan sonra Sasaniler, bir de kendi içlerindeki Hristiyanlara karşı politika geliştirmek zorunda idiler. İki komşu imparatorluk arasındaki siyasî ve ticarî rekabete şimdi din de girmişti.

Tarihçi Mes'ûdî'nin kaydettiğine göre, II. Şapur (309-379) zamanında artık İran'da ipek üretimine geçilmiş; bu maksatla Mezopotamya ve Suriye'den ipek yapım ustaları getirtilmişti. Bunlar, “*deniz yoluyla Hindistan ve Seylan'dan, kara yoluyla Orta Asya'dan İran'a getirtilen ham ipek üzerinde çalışıyorlardı.*”⁷³ Bu yüzden de İpek Yolu'na hâkim olma mücadelesi hızlandı. Onun zamanında bilhassa yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayıp II. Constantius (337-361) devrinde had safhaya ulaşan ve Nisibis, Singara ve Amida (Diyarbakır) etrafında cereyan eden savaşların çoğunda Roma kaybetti, çünkü Roma, bu devirde bir yandan da iç karışıklıklarla uğraşıyordu. Julianus (361-363) devrindeki Ktesiphon Savaşı'nı (29 Mayıs 363) Roma kazandı ise de İmparator yaralı çıktığı savaştan bir ay sonra öldüğü için sonuç alınamadı.⁷⁴ İmparator Jovianus (363-364) zamanında Roma, Armenia'daki ve Nisibis ve Singara dâhil Kuzey Mezopotamya'daki topraklarının çoğundan vazgeçmek karşılığında Sasanilerle

⁷⁰ Gignoux, 1996: 132. II. Şapur Dönemine kadarki Roma-Sasani Savaşları hakkında bk. Dodgeon-Lieu 1991: 16-139.

⁷¹ Tezcan 2001: 77.

⁷² Lang 1983: 518; Gignoux 1996: 132.

⁷³ Rtveldadze 1999: 13; Tezcan 2001: 78.

⁷⁴ Eilers 1983: 485. Bu dönem Roma – Sasani savaşları hakkında bkz.: Dodgeon - Lieu 1991: 165-274.

kısa süreli bir barış yaptı,⁷⁵ ama sonra savaşlar, Valens (364-378) zamanında yeniden alevlendi. Balkanlarda Hunların başlattığı kavimler istilası ile de uğraşan Valens, onlarla girdiği Adrianopolis (Edirne) Savaşı (9 Ağustos 378)'nda mağlup olup öldürüldü. İşbaşına geçen Roma İmparatoru “Büyük” lakaplı I. Theodosius (379-395) devrinde Batıdaki “barbar” istilalarını kısmen durduran Roma, 387 yılındaki sulh ile uzun süreli bir barış dönemi yakaladı ve Nisibis'in batısındaki bütün topraklarda üstünlüğünü Sasanilere tasdik ettirdi ise de İpek Yolu'nun kuzey-batıdaki güzergâhını tamamen kaybetti. Armenia arazisi ikiye bölündü, “Pers-Armenia” adıyla çoğu Sasanilerde kaldı.⁷⁶ Bu savaşlar doğu ile yapılan ipek ticaretinde İran engelinin ne kadar büyük olduğunu Roma'ya bir kez daha gösterdi. Ayrıca IV. yüzyılın ortalarından itibaren gerek Roma'nın Anadolu ve Balkan toprakları, gerekse İran'ın doğu bölgeleri Kafkasya'dan ve Orta Asya'dan gelen ve içlerinde Hunların da bulunduğu yeni göçebe grupların istilalarına maruz kaldı.

II. Şapur'un saltanatının sona erdiği IV. yüzyılın sonlarında, eski Roma İmparatorluğu'nun yerini artık Bizans İmparatorluğu almıştı. Bizans'ın başkenti olan Konstantinopolis (İstanbul) ise yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla, yolların birleştiği, ticaret mallarının toplandığı en önemli yer olarak ticarete “*Doğu ile Batı arasında altın köprü*” vazifesi görüyordu: İstanbul, “*Hindistan ile doğrudan ticaret münasebeti kurulmadan önce Çin'den ve İç Asya'dan gelen ve İstanbul'dan daha batıya sevk edilen ham ipek, ipekli kumaşlar ve diğer mallar için de büyük bir ticaret pazarı olmuştu*”.⁷⁷ IV. yüzyıldan itibaren ipek ticareti, bütün Yakın Doğu ve Orta Doğu'da büyük bir önem kazanmış, Bizans'ın dış politikasında bile ipek mühim bir unsur ve pazarlık aracı hâline gelmişti. Bizans'ın Çin ile karadan yaptığı ticarete yollar zaten doğrudan İran içlerinden geçiyordu. Transit ipek ticaretinden büyük kâr sağlayan Sasaniler, transit mallardan kendi ihtiyaçlarını aldıktan sonra geriye daha çok miktarda ihtiyaç fazlası mal kalıyordu ve bunlar doğrudan, lüks, debdebe, ipekli eşyalar bakımından Sasani sarayından hiç de aşağı kalmayan Bizans sarayına gönderiliyordu.⁷⁸ İran'ın transit yollara da hâkim olması yüzünden Bizans, zamanla İran ipeğine zaten ekonomik bakımdan bağımlı hâle gelmeye başlamıştı. “*Bunu bilen İran, bu imkânı azami ölçüde kullanarak, Bizans'ın imâlâthânelerde işleyeceği ham ipeğin fiyatını yükseltiyordu*.”⁷⁹ Denizden yapacağı ticarete ise Basra Körfezi dolayısıyla yine İran ile bir şekilde münasebet kurmak zorunda kalıyor, Kızıl Deniz üzerinden yapılacak ticarete de Yemen'deki idarecilerin, ya Bizans'a karşı tavrı almaları,

⁷⁵ Eilers 1983: 485. Jovianus Barışı (363) hakkında bk. Greatrex – Lieu 2002: 1-16.

⁷⁶ Greatrex–Lieu 2002: 28-30.

⁷⁷ Tezcan 2001: 76.

⁷⁸ Heyd 2000: 21.

⁷⁹ Tezcan 2001: 77.

ya da bazan Sasani taraftarı olmaları sebebiyle Bizans ticareti burada da sekteye uğrayabiliyordu.⁸⁰ V. yüzyıl, Bizans'ın diğer bölgelerde olduğu gibi Anadolu'nun, ticaret yollarının geçtiği doğu topraklarında da Hristiyanlığın çeşitli mezhepleri ile çatışma ortamında olduğu bir dönemdi; Süryani, Nesturi ve Ermeni gibi farklı Hristiyan gruplar, muhtelif devirlerde Roma'dan gördükleri baskılar üzerine Sasanilere yanaşmak zorunda kalıyorlar, Sasanilerde hem Roma topraklarına sahip olabilmek, hem de İpek Yolu ticaretinin bu güzergâhını elde tutabilmek için onları Bizans'a karşı çoğunlukla destekliyor, bazen ise kendi dinine döndürmek için baskı uyguluyorlardı. Bölgede gerek farklı mezhepten olan Hristiyan gruplar, gerekse Yahudiler sıkça isyan ediyorlardı. Dolayısıyla IV. yüzyıldan Sasanilerin yıkıldığı 7. yüzyıl ortalarına kadar olan dönem, bölge ticaretinde de İran engelinin en üst seviyede hissedildiği bir dönem olmuştur.⁸¹

VII. yy. ise doğunun en kıymetli malı olan ve bu ürüne ulaşmak için büyük devletlerin, ticaretten kâr sağlayan çeşitli tüccar gruplarının yüzyıllardır birbirleri ile mücadelelerine yol açan ipeğin artık İran'ın yanı sıra Bizans'da da üretimine başlandığı bir zamandı. Sasaniler, kendi ürettikleri ipeği işleyerek daha pahalı bir şekilde Batı'ya satmak istiyorlardı. Bu sebeple de doğudan gelen ucuz ve daha kaliteli Çin ipeğinin İran içlerinden geçmesine izin vermek istemiyorlar; Bizans ise yapımı pahalıya mal olan daha kalitesiz ve yetersiz ipek mallar yerine doğudan gelecek ucuz Çin ipeğini her zaman tercih ediyordu. Doğudan gelen ve tabiatıyla sadece ipekten ibaret olmayan kıymetli mallara Bizans'ın ulaşabilmesi için ticaret yollarının açık tutulması gerekiyordu. Bizans, VI. yüzyılda bu maksatla Sasanilerle 20 yıl kadar devam edecek uzun süreli barış anlaşmaları ve evlilikler de yapmış, zaman zaman onlarla siyasi ittifaklar kurmaktan çekinmemiştir. Fakat ticaretin kesintiye uğramasına yine de engel olamayınca yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu yüzyılda Arabistan bölgesi de ticaret yolları yarışına girdi. Bizans, Etyopyalı müttefikleriyle, Sasaniler ise Yemen'dekiler ile işbirliği yaparak Hindistan ile Doğu Asya arasındaki ipek, baharat ve parfümeri ticaretini kendi kontrollerine alma rekabeti içerisinde idiler. Arabistan'dan geçen ticaret yollarının kontrolü, Bizans - Sasani rekabetinin hedefini oluşturuyordu.⁸²

⁸⁰ Orta Fırat ile Dicle nehri bölgesine, dolayısıyla Basra Körfezi ağzına, Hristiyanlığı kabul etmiş olmakla beraber daha çok Sasani hâkimiyetini benimsemiş olan Lahmi Arap krallığı hâkimdi. Himyeri Sülalesi'nin hâkim olduğu Yemen'de ise, Yahudiliği benimsemiş ve 523 tarihinde Necran'da Hristiyanlara karşı bir katliam başlatmış olan Zû Nuvâs, Sasani desteğini temin etmek amacıyla Lahmi Krallığı'nın başkenti El-Hira'ya bir elçi göndermiş, bilahare ülkesinde hâkimiyeti ele geçirmişti. Bunlar, Zû Nuvâs zamanında mesela 525 tarihinde Bizanslı tüccarları öldürmüşler, Habeşlerle Bizanslıların ticaretine sekte vurmuşlardı (Bk. Nicholson 1995: 26; Al-Ansary, 1996: 139; Bozkurt, 2000: 372). Yine Sasani Hükümdarı I. Husrev zamanında Yemen, bir darbe ile Sasani üstünlüğünü tanımak zorunda kalmıştı. El-Hira'daki Lahmi Arap krallığının çevre ülkelerle ve Sasanilerle münasebetleri hakkında bkz.: Bosworth, 1983: 597-604; Al-Ansary, 1996: 139-141.

⁸¹ V. yüzyıldaki Sasani savaşları, Armenia ve Kafkasya'daki meseleler hakkında bk. Greatrex – Lieu 2002: 31-61.

⁸² Al-Ansary 1996: 140.

Bu bakımdan gerek her iki ülke açısından, gerekse Orta Asya, Çin, Hindistan ve Batı dünyası arasındaki ticarî ve siyasî ilişkiler açısından VI. yüzyılın ikinci yarısı üzerinde ve büyük Sasani hükümdarı I. Husrev dönemi üzerinde biraz durmak gerekir.

3.2.1. I. Husrev (Anuşirvan, 531-579) Döneminde İpek Ticareti Rekabeti

VI. yüzyıl hem Bizans hem İran hem de Orta Asya tarihi açısından son derece önemli bir dönemdir. İmparator Anastasius (491-518), yüzyılın ilk çeyreğinde, Sasani desteğindeki Lahmi Araplarına karşı Bizans sınırlarını korumak maksadıyla Suriye’de Gassani Araplarını yerleştirmişti.⁸³ Onunla başlayan Sasani savaşları,⁸⁴ Justinianus döneminde artarak devam etmiş ise de Sasani hükümdarı I. Husrev’in ilk saltanat yıllarında 532 yılında yapılan “ebedî sulh” ile ikinci dönem savaşlara kadar hafiflemiş gözüküyordu.⁸⁵ Bu dönemde, kısmen başarılı ve ipek ticaretinin önemini farkında olan I. Justinus (518-527), ardından I. Justinianus (527-565), daha sonra da II. Justinus (565-578) gibi büyük imparatorlar Bizans tahtında idiler. İran’da, büyük ve “ölümsüz ruh” lakaplı I. Husrev Anuşirvan (531-579), babası I. Kavad (488-531) Devri’nde başlayan çok sayıda reform hareketinin tamamlayıcısı olarak uzun süreliğine tahtta idi. Orta Asya’da ise, İpek yolu üzerinde bulunan, ticarete ve siyasî hayatta Sasanilerin doğudaki en büyük rakipleri olan Eftalit İmparatorluğu, İç Asya’da yeni kurulan Türk Kağanlığı ile işbirliği sonucu tamamen yıkılmış, toprakları aralarında pay edilmişti. 552 tarihinde Moğolistan’ın kuzeyinde Orhon kıyılarında Bumın ve İstemi Kağanlar tarafından kurulan Türk Kağanlığı yöneticilerinin, batıya doğru bütün Türk boylarını ve bozkır bölgesini idareleri altına aldıktan sonra gerek Çin’den, gerekse Orta Asya’dan geçen İpek Yolu ve ipek ticareti ile de ilgilenecekleri aşikâr idi. Geçimleri neredeyse tamamen ipek ticaretine bağlı olup, ipeği Çin’den alarak Batıya transfer eden, ama IV. yüzyıl sonlarından beri kendileri de ipek üretmeye başlayan Soğdlu tüccarlar,⁸⁶ Eftalit Devleti’nin yıkılmasından sonra Doğu-Batı arasındaki kıtalararası ticaretle ilgilenme fırsatını yakalamışlardı; memleketleri Türklere tâbi olduktan sonra da Çin’den gelen ipek yüklü kervanları İran içerisinden Batıya transfer etmek istediler. Ama I. Husrev, arkalarında Türk gücü bulunan Soğd ticaretinden çekinerek İran’daki kendi tüccarlarına Soğdlulardan ipek alışverişini yasak etti. Soğdlular ipek ticaretinin

⁸³ Al-Ansary 1996: 140.

⁸⁴ 502 yılında başlayan “*Anastasius Savaşları*” ve Justinianus devrine kadar Sasanilerle ilişkiler hakkında bk. Greatrex-Lieu 2002: 63-81.

⁸⁵ Justinianus dönemindeki Sasani Savaşları, çeşitli cephelerde (Mezopotamya ve kuzey-doğu cepheleri) olmak üzere iki dönem hâlinde (525-540, 540-562) gerçekleşmiş, zaman zaman sulh görüşmeleri yapılmışsa da devam edememiştir. Bk. Greatrex-Lieu 2002: 82-134.

⁸⁶ Soğdlular, gerek Türk ülkelerinde, gerekse Çin’de ve Karadeniz kuzeyinde çok sayıda ticaret kolonilerine sahip bulunuyorlardı; hatta o dönemde Türk bürokrasisi ve kançılıyası tamamen onlar tarafından idare ediliyordu. Soğdiana ve Soğdlu tüccarların İpek Yolu ticaretindeki durumu hakkında bkz.: Rtveldazde 1999: 105-116; De La Vaissière 2002.

ne kadar kârlı bir iş olduğunu metbûları olan Türklere anlatmışlardı; ellerinde birikmiş olan ipekli eşyaların İran engelini geçerek Batı'ya transferi konusunda Türklerden yardım talep etmek üzere son çare olarak İstemi Kağan'a başvurudular.

I. Justinus, Bizans'ın ipek ticaretine olan bağımlılığını ve bunun Bizans ipek imâlâthâneleri için oluşturduğu tehdidi gördükten sonra İran'dan gelecek kıymetli ham ipeğin temini konusunda yeni imkânlar aramağa başlarken halefi olan I. Justinianus döneminde Bizanslılar ipek yapımını öğrenmişlerdi: Prokopius ile Theophanes'in kayıtlarına göre, Justinianus, 540 yıllarında Sasanilerin ham ipekten aldıkları miktarı artırmaları üzerine, onların elindeki bu kozu almak için iki Nesturi rahibi, bu maksatla *Serinda* (Soğdiana?)'ya göndermiş, onlar da bir bambu ağacı içine gizledikleri ipek kozası yumurtalarını ve dut ağacı tohumlarını 552 yılında İstanbul'a getirmek suretiyle bu sırrı Bizans'a taşımışlardı.⁸⁷ Öyle ki yüzyılın ortalarında önce Mısır, sonra Berytus (Beyrut) ve Tyrus gibi Kızıl Deniz'e yakın olan liman yerlerinde artık ipek üretiyorlardı.⁸⁸ Ama buralarda üretilen ipek oldukça pahalıya mal oluyordu, kaliteleri ise doğudan gelen Çin ipeklerine nazaran çok düşüktü. Ayrıca, “*zengin kişilerin, din adamlarının, saray erkânının ve bilhassa lüks eşyaya eskiden beri düşkünlükleriyle bilinen soylu kadınların genellikle kullandığı bu ipek, ihtiyaca cevap vermiyordu.*”⁸⁹

II. Justinus ise, Sasaniler tarafından desteklenen Suriye'deki Arap kabilelerinin Bizans topraklarını yağmalamasından zaten rahatsızdı; bir yandan Armenia'da Sasanilerle savaşa tutuşurken,⁹⁰ diğer yandan da ipek konusunda Perslere (Sasaniler) yapılan yardımları kabul etmeyerek, taviz vermeyen bir politikayla, yeni yollar aramağa, Sasanileri *by-pass* edip onların ötesindeki Türkler ve Soğdlular ile anlaşarak ipeği daha ucuza getirme çarelerini aramağa başlamıştı.⁹¹

Türk Kağanlığı'nın batı kanadını idare eden ve Bizans kaynaklarındaki *Silziboulos* ile aynı kişi olduğu sanılan İstemi Kağan (552-576),⁹² Eftalit Devleti ile olan ortak mücadeleleri esnasında 557 tarihinde kızı ile evlendirmek suretiyle kendisiyle akrabalık ilişkileri kurduğu Sasani hükümdarı I. Husrev'e, Soğdluların talepleri üzerine Soğdlu tüccarlardan oluşan bir elçilik heyeti göndererek Soğdluların ticaret problemlerini çözmek istedi.

⁸⁷ Ferguson 1978: 597; Rtveldze 1999: 15, 143; Haussig 2001: 86; Greatrex – Lieu 2002: 129. Theophanes, Prokopius'un Nesturi olarak kaydettiği kişileri, “İranlı” olarak ifade eder ve 582 tarihini verir.

⁸⁸ Bizans topraklarında ipek üretimi, ticareti ve Bizans'ın buna bakışı hakkında bk. Heyd 2000: 21-24.

⁸⁹ Bozkurt 2000: 370; Tezcan 2001: 78.

⁹⁰ II. Justinus dönemindeki Sasani Savaşları için bk. Goubert, 1951: 63-79.

⁹¹ Pigulevskaya, 1947: 189; Frye, 1984: 328; Tezcan, 2001: 78.

⁹² *Silziboulos*'un İstemi Kağan'dan farklı bir kişi olduğu hakkında Sinor'un görüşleri için bk. Sinor 1996: 333.

Bu tarihlerde İran'ın kendisi de artık ipek ürettiyordu. “*İpek Yolu’nu ve Çin, Orta Asya ve Hindistan ile Basra Körfezi arasındaki ticareti kontrol etmek*” gayesinde olan Husrev, ayrıca ucuz Çin ve Soğd ipeğini Türk ve onların koruması altında bulunan Soğdlu ticaret kervanları ile İran içerisinden geçirmemek, “*Türkleri ipek transit vergisinden mahrum bırakarak iktisadî açıdan zayıflatmak.*” istiyordu. Ona göre, belki de bu Soğdlu tüccarlar Türkler adına İran’da ajanlık yapacaklar, bu suretle Türkler de bir müddet önce Husrev’in Eftalitler’den aldığı güneydeki topraklarına doğru yayılacaklardı.⁹³ Türk elçilerinin geldiği tarihlerde 568-572 yıllarında Yemen’de darbe yaptırarak Sasani yanlısı Himyeri sülalesini işbaşına getirtti; böylece Yemen, bir Sasani satraplığı hâline geldi.⁹⁴ Böylece, doğu ile deniz ticaretini kontrol etmek için Güney Arabistan limanlarında bir üs elde eden Husrev, Kızıl Deniz ağzındaki Babü'l-Mendeb Boğazı’nı Bizans’ın Hindistan’a gidecek gemilerine tıkamak suretiyle tüccarların, ipek ve diğer kıymetli malları Kızıl Deniz aracılığıyla denizden Bizans’a sevk etmelerinin önüne geçmiş, Hint limanlarından deniz yoluyla Kızıl Deniz’e geçmek isteyecek ticaret gemilerine Yemen limanlarında (Aden) engel olmuş olacaktı. Çin ipeklileri yüzünden oldukça zarar eden İran, kendi ipekli kumaşlarını korumak zorundaydı.⁹⁵ Husrev, Soğdiana’daki Zhaowu hanedanından olan Maniakh başkanlığında gelen ilk heyetin elindeki ipeklilerin hepsini fiyatını da ödeyerek elçilerin gözleri önünde yaktırdı; tamamen Türklerden oluşan ikinci heyete daha kötü muamele etti, heyet üyelerinden bazıları zehirlendi. İstemi Kağan’a da çeşitli bahaneler ileri süren Husrev, Soğdlu tüccarların ve Soğd mallarının ülkesinden geçişine izin vermedi.⁹⁶

Soğdlu tüccarlar, kendilerine yeni pazarlar bulmak, Sasanilerin batısında yeni bir ticaret pazarı aramak zorunda idiler. Bizans ise diğer bütün ülkelerden daha fazla ipek tüketen bir yerdi. Yukarıda anlatılan olumsuz durumlar ve Soğdlu tüccarların talebi üzerine İstemi Kağan, Soğdlu elçilerini Bizans’a gönderdi.

Bizans İmparatorluğu ile irtibata geçmek üzere İstemi Kağan, Menander Protektor sayesinde bize kadar gelen bilgilere göre, hem Türk hükümdarını, hem de Soğd tüccarlarını temsilen Maniakh başkanlığında bir elçilik heyetini, İran içerisinden geçmek tehlikeli olduğu için İç Asya –Hazar Denizi kuzeyi– Kafkasya yoluyla batıya gönderdi. İmparator II. Justinus tarafından İstanbul’da kabul edildikten sonra Silziboulos’un “*İskit*” harfleriyle yazılmış bir mektubunu ona takdim eden elçilik heyeti, Sasanilere karşı Ağustos 568 tarihinde bir

⁹³ Gignoux, 1996: 133; Marşak, 2002: 173.

⁹⁴ Nicholson, 1995: 29.

⁹⁵ Haussig, 2001: 186. Sasanilerin I. Husrev zamanındaki ticaret politikaları hakkında bk. Frye, 1984: 327-328; Sinor, 1990: 405; De La Vaissière 2002: 223-228.

⁹⁶ Bk. Ligeti, 1970: 72-73; Akbulut, 1984: 115; Sinor, 1990: 405; Litvinsky-Zhang Guang-da, 1996: 32; Heyd, 2000: 17-18; Haussig, 2001: 186; Golden, 2002: 103-104; Taşağıl, 2002: 20.

siyasî ve ticarî ittifak yaptı;⁹⁷ ayrıca İstanbul'da Soğd ve Türk tüccarların kullanabilecekleri “*Mitaton*” adlı ticarî bir merkez kuruldu.⁹⁸ Bizans'ın ipek böcekleri ve kendi mamulü ipekli kumaşları ve dut ağaçları da göz boyamak maksadıyla İmparator tarafından kendilerine gösterilen heyet geri dönerken, anlaşmayı Bizans açısından teyit ettirmek üzere, *strategos* unvanlı Kilikyalı Zemarkhos da 568/569 yılındaki dönüş heyetine katıldı. Yine, İran içerisinden geçmemek için gemiyle Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım ve Kerç Boğazı yoluyla Hazar Denizi kuzeyinden geçen güzergâhı kullanan heyet, Türkistan'da Ektag'da bulunan Türk Kağanı İstemi'nin yanına geldi ve her iki taraf arasında sekiz yıl kadar devam edecek bir ticarî anlaşma da bu şekilde gerçekleşmiş oldu.⁹⁹ İstemi Kağan bu sıralarda kendisini ziyaret eden İran elçilerini Zemarkhos heyetinininden daha aşağı yere oturarak ve onlara soğuk davranarak Bizans'a İran'dan daha fazla değer vermiş olduğunu da göstermiş oldu. Zemarkhos 571 yılında İstanbul'a geri döndü. Maniakh ve Zemarkhos'un bu girişimleri ile başlayan Türk-Bizans ittifakının bir diğer neticesi ise, ipeğin Batı ülkelerine Kafkas yolu ile transfer edilmesi oldu.¹⁰⁰

Maniakh ve Zemarkhos ile başlayan elçilik faaliyetleri, Zemarkhos'a dönüş yolculuğunda refakat etmek üzere yine İstemi Kağan tarafından Bizans'a gönderilen Maniakh'ın oğlu Tagma Tarkan ile devam etti.¹⁰¹ Gerçekten de Bizans-Türk anlaşmasını hemen takip eden yıllarda Sasaniler, hem batı sınırında Bizans, hem de doğu sınırında Türklerin ortak saldırılarına maruz kaldılar; 570 tarihlerinde başlayan Türk savaşıyla Sasaniler, bir ara kendi ellerine geçmiş olan eski Eftalit topraklarını kaybettiler. 570 sonlarında Sasanilerin elindeki Pers-Armenia'dakiler ile Romalılar arasındaki gizli bir anlaşmayı müteakip 571 yılında Armenia'da isyan patlak verdi. Böylece 20 yıl sürecek olan savaşlar (571-590) yeniden başladı.¹⁰²

Sonraki tarihlerde, Bizans ile Türkler arasında Sasanilere karşı yapılmış olan ittifakın yenilenmesi ve pekiştirilmesi amacıyla Bizans tarafından başka elçilik heyetlerinin gönderilmesi 575/576, 579 tarihlerinde de devam etti. Menandros,

⁹⁷ Maniakh'ın elçiliği hakkında bk. Ligeti, 1970: 74-76; Golden, 2002: 104; De La Vaissière, 2002: 230-231.

⁹⁸ Haussig, 2001: 187, 189-190. Ancak Türklerin, İstanbul'da kurulan bu ticaret merkezinden pek az istifade edebildikleri için ekonomik açıdan çok zarar gördükleri, bu yüzden de bazı Soğd tüccarlarının, Bizans topraklarına geçebilmek için yüksek geçiş ücreti ödeyerek Sasani topraklarını tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

⁹⁹ Sinor, 1990: 406-407; Sinor, 1996: 332-333; Rtveladze, 1999: 138; Lieu, 2000: 53; Haussig, 2001: 187-188.

¹⁰⁰ Akbulut, 1984: 116; Rtveladze, 1999: 138.

¹⁰¹ Bk. Golden, 2002: 105; De La Vaissière, 2002: 231; Greatrex-Lieu, 2002: 136-137.

¹⁰² Bk. Greatrex-Lieu 2002: 137-175. Aynı tarihlerde başlayan Türk - Sasani savaşları ise VII. yy.ın ilk çeyreğinde bile devam etmiştir. Bkz.: Akbulut 1984: 116-123, 124-131.

beş elçilik heyetinin gönderildiğinden bahsetmektedir.¹⁰³ II. Tiberius Konstantin (Kaysarlık Dönemi: 574-578; İmparatorluk Dönemi: 578-582), Armenia'da Sasanilere karşı başarılı savaşları sürdürürken¹⁰⁴ saltanatının II. yılında Türklere elçi yolladı. Ancak, onun zamanında İmparatorun muhafız subayı Valentinus başkanlığında 579 tarihinde¹⁰⁵ Türklere gönderilen heyet hakkındaki bilgiler oldukça enteresandır. Hazar Denizi kuzeyinde bir yerde yolda durdurulan elçi, Silziboulos'un oğlu olan Türk idarecisi Turksantos tarafından son derece ağır sözlerle itham edilmiş; bu sıralarda Silziboulos (İstemi Kağan) öldüğü için yasta bulunan Türkleri bu suretle rahatsız etmiş olan Bizans, sözlerinde durmamakla da suçlanmış, bunun intikamının alınacağı tehdidi savrulmuştu.¹⁰⁶ Türk idarecisinin Bizans elçisine yönelttiği: Türk elçilerinin niçin Kafkasların sarp yerlerinden geçirilmek suretiyle Bizans ülkesine götürüldüğü sorusundan, Sasanilerin gerek siyasi, gerek diplomatik, gerekse ticari olarak doğudan Türklerden Bizans'a gidecek her türlü heyeti yalnız İran içerisinden değil, Kafkasların güneyindeki sarp dağlardan bile geçirmediği, bütün yolları ve geçitleri tuttukları anlaşılıyor.

Öyle anlaşılıyor ki Husrev, Türk tehdidini daha tehlikeli görerek, doğuya dönebilmek için batıda Bizans ile bir anlaşmaya gitmişti. Husrev, transit ticaret yolunun açık kalmasının ve Bizans ile iyi ilişkiler kurmanın kendi lehlerine olduğunu fark ederek Bizans'a bazı tavizlerde bulunmuştu. Nitekim, ikna edilen Bizans'ın, Türklerle yapılan anlaşmaya rağmen, Türklere bağlı olarak Kafkaslarda yaşayan ve her iki komşu imparatorluk için de bir tehdit unsuru olan Sabirlere saldırarak onları imha ettiğini; ayrıca, Türklerin önünden kaçan Avarlara Balkanlarda yurt verdiğini; gönderilen elçi Valentinus'a Turksantos'un verdiği cevaptan da anlaşılacağı üzere, çok kızan Türklerin, bunlara bir cevap olarak Bizans'ın Karadeniz kuzeyindeki ticaret limanı Bosporus (Kerç) Kalesi'ni 579 tarihlerinde hücumla zapt ederek Bizans'ı cezalandırdığını görüyoruz.¹⁰⁷

3.2.2. Heraklius (610-641) Döneminde Sasani – Bizans Savaşları ve İran Engeli

I. Husrev döneminden sonra Sasani tahtında başlayan iç çekişmeler ve taht değişiklikleri, VI. yüzyılın sonlarına doğru Sasanilerle Bizanslıların tarihlerinde

¹⁰³ Bk. Sinor, 1990: 408; De La Vaissière, 2002: 232.

¹⁰⁴ II. Tiberius dönemi Sasani Savaşları için bk. Goubert, 1951: 80-86.

¹⁰⁵ Menandros'un kaydına göre Valentinus, Tiberius tarafından Türklere iki defa gönderilmiştir. Golden, Valentinus'un Turksantos tarafından kabul edilen bu son elçilik görevini 576 tarihine, Sinor ise sonradan fikir değiştirerek 572 tarihine koymaktadır. Bk. Sinor, 1990: 408-409; Sinor, 1996: 333.

¹⁰⁶ Ligeti, 1970: 87-91; Akbulut, 1984: 117; Golden, 2002: 105-106. Silziboulos'un (572 veya 576 tarihlerinde) ölmesinden sonra yerine oğlu Turksantos'un geçmesi gerçeğinden hareketle Turksantos'un, İstemi Kağan'ın oğlu Tardu (veya kardeşi) olduğu zannedilmektedir.

¹⁰⁷ Akbulut, 1984: 117; Heyd, 2000: 19; Haussig, 2001: 188; Golden, 2002: 106.

hiç olmadığı kadar birbirlerine yaklaştıkları, bu münasebetle kara ticaret yolunun da yeniden işlerlik kazandığı bir dönemi getirdi. IV. Hormizd (579-590) ölünce, komutan Behram Çobin darbe ile tahtı ele geçirdi; eski hükümdarın oğlu olan Husrev, Sasani tahtına geçebilmek için Bizans topraklarına kaçarak, bir zamanlar Tiberius'un generali olarak Armenia'da Sasanileri mağlup eden, dönemin güçlü Bizans İmparatoru Mauricius (582-602)'dan yardım talep etti.¹⁰⁸ Asker ve para yardımları sayesinde tahtın kendisine geri verilmesi karşılığında Husrev, ticaret yollarının geçtiği ve her iki ülke için de çok önemli olan muazzam bir toprak parçasını Bizans'a teslim edeceğini vaadetti. Sonuçta Husrev, Behram'ı devirerek bir yıl sonra Sasani hükümdarı oldu (II. Husrev Aparvez, 591-628); Mauricius ise, Husrev'e yaptığı yardımların karşılığı olarak daha önce Sasaniler elinde bulunan: Aras nehrinden Van Gölü güneyine çizilecek bir hattın batısındaki bütün toprakların sahibi oldu. 591 yılında varılan bu anlaşma ile II. Husrev, Bizans İmparatoru'nun kızı ile de evlenerek her iki devlet arasında evlilik ilişkisine dayalı bir dostluk kuruldu: Husrev, İmparator Mauricius'u bir "baba" olarak, İmparator da Husrev'i bir "oğul" olarak görüyordu. Husrev, yine Bizans'dan bir başka Hristiyan kızla da evlenmişti ki bu gibi yakınlaşmalardan ve Hristiyan prenseslerin Sasani ülkesinde oynadıkları rollerden dolayı Husrev'in din değiştirerek Hristiyan olduğu dedikodusu bile yayılmıştı.¹⁰⁹ Mauricius ise elde ettiği topraklarda vakit geçirmeden hemen idarî ve ticarî girişimlerde bulunmuş, yeni düzenlemeler yapmış, iç savaşlarla zayıflayan imparatorluğu restore etmişti. Ama bu arada, Bizans'ın resmî mezhebine karşı olan, Doğu Roma eyaletlerindeki Monofizitleri imha hareketi de 590'larda gerçekleşti ki bu durumu Sasaniler zaman zaman istismar edecekler, Bizans'a karşı kullanacaklardır.¹¹⁰

Ancak iki imparatorluk arasındaki bu durum fazla uzun sürmedi; 602 yılında Mauricius, Phokas (Flavius Phokas, 602-610) tarafından öldürülerek taht gasp edildi. Bunun üzerine Bizans ülkesinin birçok yerinde, bilhassa İpek Yolu'nun geçtiği bölgelerdeki Antakya ve Aleksandria (İskenderiye) gibi ticaret merkezlerinde, Mısır'da, Kudüs'de, Orta Anadolu ve Kilikya'da isyanlar çıktı. İntikam almak isteyen ve zaten savaşız verdiği topraklardan dolayı sıkıntılı olan "oğul" II. Husrev, bu durumu fırsat bilip İmparator'un kanını dava ederek Phokas'a savaş ilan etti. Böylece VII. yüzyılın meşhur "*Pers Savaşları*" başlamış oldu. Sasaniler, Mezopotamya ve Armenia'dan iki büyük komutanın, Şahrbaraz ve Şahin'in emrinde her iki koldan ilerleyen ordularıyla bütün Dicle ve Fırat bölgesini, Armenia topraklarını işgal ettiler. Bizans'ın ve ticaret yolunun önemli merkezlerinden Antakya bile Sasanilerin eline düştü. Sasaniler, kolay

¹⁰⁸Mauricius dönemi Sasani savaşları, Behram Çobin isyanı ve Husrev ile ilişkiler hakkında bk. Goubert, 1951: 89-164.

¹⁰⁹Bu dönemdeki iyi ilişkiler hakkında bkz.: Garsoian, 1983: 577-579.

¹¹⁰Frye, 1984: 335-336. Kaynaklarda Mauricius, dönemi hadiseleri ve II. Husrev Devri'nde iki devlet arasındaki barış yılları için bk. Goubert, 1951: 169-183; Greatrex-Lieu, 2002: 174-181.

gerçekleşen bu istila hareketi sırasında Bizans'dan memnun olmayan diğer mezheplere mensup Hristiyan grupları ve Yahudileri de kullanıyorlardı. Sonuçta 611'de Antakya, 612'de Kayseri, 614'te Kudüs ve 619'da ise İskenderiye dahil olmak üzere, Orta Anadolu, bütün Suriye ve Mısır toprakları Sasanilerce işgal edildi. Pers İmparatorluğu II. Husrev ile yeniden tesis edilmiş gibiydi.¹¹¹ I. Husrev zamanındaki işgalden farklı olarak Sasaniler, bu büyük ticaret ve din merkezlerini artık kendilerine saklıyorlardı, çekilmeye de niyetleri yoktu.¹¹² 615 yılında Sasani orduları artık Halkedon (Kadıköy)'de bulunuyorlardı; Bizantion (İstanbul) şehrini de alarak İmparatorluğa son vermek üzere, İstanbul surları dışında bekleyen Balkanlardaki Avarlarla ittifak arayışı içinde idiler.¹¹³

Bizans'ı bu kötü durumdan, Mısır Valisi olan Heraklius'un oğlu olup 610 yılında Bizans tahtına geçen Heraklius (610-641) kurtardı: önce askerî yapıyı düzenledikten ve isyanları bastırdıktan sonra 622 yılında başlayıp 6 yıl kadar devam eden ve bizzat başında bulunduğu seferler sırasında 625 yılında çıktığı seferde Fırat'ın doğusundaki 70-80 mil genişliğindeki büyük bir bölgeyi her hangi bir Sasani direnişi olmaksızın geri aldı. Şahrbaraz komutasındaki Sasani ordularını 626'da Kadıköy önlerinde mağlup edip geri attıktan sonra 627 yılında Sasani ordularını Ninova önlerinde kesin bir mağlubiyete uğrattı. Bizans İmparatoru, zafer sonunda 628'de Ktesifon'un doğusundaki Destegird hükümdar sarayına girdiğinde orada, Hindistan'dan geldiği anlaşılan çok miktarda “*baharat, biber, zencefil, sarı sabır ve sarı sabır ağacı*”nın yanı sıra, yerli yani Sasani mamulü olduğu sanılan ve Sasani sarayının lüksünü gösteren: “*pek çok işlenmemiş ipek, bir sürü tam takım ipek elbiseler, işlemeli halılar ve bu tür daha birçok eşya*” gördü. Ama bütün bunları Bizans'a taşımak mümkün olamayacağı için diğer pek çok kıymetli şey gibi bunlar da yakılıp kül edildi.¹¹⁴ Sasaniler'deki bu âni düşüş, saltanat değişikliğine yol açtı: Husrev 628 yılında öldürüldü ve yerine oğlu Şiroye, II. Kavad adıyla tahta geçti.¹¹⁵ Heraklius ile bir anlaşma yapan II. Kavad, Sasanilerce önceden zapt edilen Armenia, “*Roma Mezopotamyası*”, Suriye, Filistin, Mısır gibi bölgeleri yeniden Bizans'a vermek zorunda kaldı. 629'da dostluk ilişkileri yeniden kuruldu; 9 ay tahtta kalabilen hasta hükümdar, ölmeden önce oğluna vasi olarak Bizans İmparatoru Heraklius'u tayin etmişti.¹¹⁶

¹¹¹ Frye, 1983: 167-169.

¹¹² Tezcan, 2006: 164.

¹¹³ 622 tarihine kadar Sasanilerin Yakın Doğu'daki istila faaliyetleri hakkında bkz.: Greatrex-Lieu 2002: 182-197.

¹¹⁴ Heyd 2000: 20; Greatrex-Lieu, 2002: 215.

¹¹⁵ Frye 1984: 336-337.

¹¹⁶ Heraklius dönemindeki Sasani ilişkileri için bkz.: Greatrex-Lieu, 2002: 198-228; Tezcan, 2006: 165.

Sasaniler, Bizans'tan yedikleri bu ağır darbe üzerine bir daha toparlanamadılar. Doğudan Türklerin Maveräu'n-nehir bölgesinden saldırılarını Arap kabilelerinin çölden başlattıkları hücumlar takip etti. Ardından gelen ve yeni bir din aşkına hücumu geçen İslâm orduları, 637 Kadisiye ve 641'deki Nihavend savaşlarında Sasanileri perişan ettiler, İran'ın elinde kalan son Mezopotamya topraklarını çok kısa bir zamanda ele geçirdiler. 636/637 tarihinde başkent Medayin şehrini aldıklarında, tıpkı Bizanslılar gibi Araplar da, Hindistan'dan getirilmiş çok sayıda misk, amber, sandal ağacı ve kâfur gibi daha önce hiç görmedikleri Hint mallarıyla karşılaştılar.¹¹⁷ Arkasından bütün İran Müslümanların eline geçti ve Sasani İmparatorluğu 651 tarihinde sona erdi.¹¹⁸

Bizans'a gelince, ticaret yolları üzerinde bulunan eski topraklarını yeniden elde etmekle beraber, bundan gerektiği kadar faydalanabilecek zamanı bulamadı: Gerek Sasani savaşlarında ordularının oldukça yıpranmış olması, gerek iç isyanlar, din ve mezhep çatışmaları sonucu ülkenin, halkın dirlik ve düzenliğinin bozulması, ticaret yollarının, önemli ticaret merkezlerinin güvenliğinin kalmaması, dolayısıyla ekonomik hayatın felç olması, gerekse Sasani devletini çöktürttikten sonra Bizans'a yönelen ve yeni dinin şevkiyle hareket eden, herkese hak, adalet, can ve mal güvenliği, dinî serbestiyet vaad eden İslâm orduları karşısında tutunamadı. Kudretli bir Bizans ordusu, 6 gün süren Yermuk Savaşı (15-20 Ağustos 636)'nda Müslümanlara mağlup oldu ve Bizans'ı bu kötü gidişten Heraklius da kurtaramadı. Sonuçta Bizans'ın doğuda İpek Yolu üzerindeki bütün toprakları, Antakya, İskenderiye gibi büyük merkezler, Armenia, Suriye ve Mısır gibi kilit bölgeler bile bir daha geri dönmek üzere Müslümanların eline geçti. IX. yüzyılda Makedonya Sülalesi ile Suriye'nin bir kısmını, Armenia'nın büyük bölümünü Van Gölü Havzası'nı bile ele geçiren Bizans, bölgedeki askerî üstünlüğünü daha fazla devam ettiremediği gibi ticareti de eski şekline döndüremedi. XI. yüzyılın başlarında doğudan gelen Selçuklu Türkleri, kısa bir zaman zarfında Bizans'ı tekrar doğudan attılar, ticaret yolları güzergâhı yeniden el değiştirdi.

Sonuç olarak, İpek Yolu'nun geçtiği Anadolu'nun doğu ve güney-doğusu ile İran ve Batı Türkistan coğrafyasında VII. yüzyılın ortalarından itibaren iki rakip devlet yerine hâkimiyeti oldukça uzun sürecek bir İslâm hâkimiyeti devri başladı. Türkistan'ın doğu kısımlarında Türklerin elinde bulunan topraklara kadar *Hulefâ-yı Râşidîn* devri ile başlayıp Emeviler ve Abbasilerle devam eden, ticaretin gerek Hazar Denizi'nin güneyindeki eski İran coğrafyasında, gerekse Türklerle Bizanslılar arasındaki görüşmelerden sonra açılan Karadeniz kuzeyindeki bozkır bölgesinde oldukça yoğun olarak yaşandığı bu süreç, XI. yüzyılın ortalarındaki Selçuklu Türk hâkimiyeti ile yeni bir veçhe kazandı: Selçuklular, büyük kısmını

¹¹⁷ Heyd, 2000: 20.

¹¹⁸ Frye, 1983: 172; Frye 1984: 338.

fethederek buna Anadolu'yu ve bütün Türkistan sahasını da eklediler. Fakat gerek çok sayıdaki devlet ve hanedanlar sebebiyle siyasi bölünmüşlük, gerekse buna paralel olarak tek bir ekonomik sistemin olmayışı; Türk boyları, hanedan üyeleri arasındaki rekabet, XIII. yüzyılın ortalarına kadar kervan ticaretinin güvenilirliğini ve tüccarların mal ve can emniyetini etkiledi. Gümrük vergilerinin yüksek, her yeni devletin sınırları içerisinde alınan vergi çeşitlerinin de muhtelif olması, bunu tetikleyen başka bir faktör oldu.

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Asya içlerinden başlayıp Selçuklu hâkimiyetindeki Anadolu dâhil İpek Yolu'nun geçtiği bütün İran coğrafyasını etkileyen Moğol istilası ile durum tamamen değişti: Başlangıçta çok büyük bir kaos ortamı yaşanmış, büyük ticaret merkezleri tahrip edilmiş, çok sayıda insan katledilmiş ise de yüzyılın ortalarından itibaren başlayıp XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden ve "*Pax Mongolica*" (Moğol Barışı) tabir edilen bu Moğol döneminde İran engeli tamamen ortadan kalktı: tek bir yönetim anlayışı, tek bir vergi sistemi, ticaretin ve tüccarların güvenliğini sağlamak için devletin aldığı yeni ve katı tedbirler sayesinde karadan yapılan kervan ticareti yeniden işlerlik kazandı. Bir devlet politikası olarak sürdürülen ve Çin'e kadar devam eden bu ticaret faaliyetine Hristiyan Batı âleminin en önemli temsilcileri olan İtalyan Şehir Devletleri, Venedik ve Ceneviz tüccarları da katıldılar.¹¹⁹ Hazar Denizi'nin hem güneyinde, hem kuzeyinde iki koldan devam eden bu faaliyet, XIV. yüzyıl sonlarında Timur'un Deşt-i Kıpçak seferlerine kadar sürdü. O tarihten sonra yol güzergâhı hassaten İran içerisinden geçerek Orta ve Batı Anadolu'ya devam eden bir hâl aldı. Moğol İmparatorluğu'ndan sonra ise İpek Yolu artık devrini tamamlamıştı. M. Franck, D. M. Brownstone ve D. Christian'ın yerinde belirttikleri gibi,

"Moğol devrinden sonra İpek Yolu'nun altın çağı sona erdi, deniz yolları dâhil, diğer yolların gölgesinde kalmaya başladı, [çünkü] aynı dönemde pastoral toplumlar da tümüyle çöküşe başlamışlardı... Moğollar ile İpek Yolu, son büyük günlerini geçirdi... XV. yüzyılda Konstantinopolis (İstanbul)'in düşüşüyle (1453) de İpek Yolu bir zaman için kesin olarak sona erdi.... İpek Yolu artık bir daha geri gelmeyecekti."¹²⁰

KISALTMALAR

ANRW – Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. II. Principat, 9.1. Hrsg. von H. Temporini, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1976; *Principat, 9.2.* Hrsg. von H. Temporini, 1978.

CHI – The Cambridge History of Iran. Vol. 3(1). The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods, edited by E. Yarshater. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

¹¹⁹ Moğol dönemindeki ticaret konusunda bkz.: Tezcan 2001: 87-88; Tezcan 2009: 158-176, 178-185.

¹²⁰ Christian, 2000: 73.

HCCA–History of Civilizations of Central Asia. Vol. II. The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D.250, Ed. by J. Harmatta, 1994; Vol. III. *The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750*, Ed. by B. A. Litvinsky, Multiple History Series, UNESCO Publishing.

HH – History of Humanity. Scientific and Cultural Development, Vol. III: From the Seventh Century BC to the Seventh Century AD, Ed. By J. Hermann, E. Zürcher, UNESCO.

Silk Road Studies IV – Silk Road Studies IV. Realms of the Silk Roads: Ancient and Modern. Proceedings from the Third Conference of the Australasian Society for Inner Asian Studies (A.S.I.A.S.) Macquarie University September 18-20 1998, Edited by D. Christian & C. Benjamin, Brepols, 2000.

TİD – Tarih İncelemeleri Dergisi.

Türkler – Türkler, Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KAYNAKÇA

Akbulut, D. A., (1984), **Arap Fütuhatına Kadar Maveraünnehir ve Horasan’da Türkler (MÖ II – MS VII. yy.)**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum (Basılmamış Doktora Tezi).

Al-Ansary, Abdul Rahman, (1996), (Edited by R. N. Frye), “Arabia before Islam”, **HH**, s. 139-141.

Bivar, A. D. H., (1983), “The Political History of Iran under the Arsacids”, **CHI**, vol. 3(1), s. 21-99.

Bosworth, C. E., (1983), “Iran and the Arabs before Islam”, **CHI**, s. 593-612.

Bouryakov, L., (2001), “La Sogdiane et la Bactriane sur la route de la soie”, **La Bactriane au Carrefour des routes et des civilisations de l’Asie central**, sous la direction de P. Leriche, C. Pidaev, M. Gelin, K. Abdoullaev, avec la collaboration de V. Fourniau, Maisonneuve & Larose, s. 303-311.

Bozkurt, N., 2000, “İpek Yolu” mad., **DİA**, C. 22, s. 369-373.

Chegini, N. N., (1996), “Sasanian Iran – Economy, Society, Arts and Crafts. Part One. Political History, Economy and Society”, **HCCA**, vol. II, s. 35-53.

Christian, D., (2000), “Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History”, **Silk Road Studies IV**, s. 67-94.

De La Vaissière, E., (2002), **Histoire de Marchands Sogdiens**, Bibliotheque de l’Institut des Hautes Etudes Chinoises, Collège de France, Paris.

Dodgeon, M. H.- Lieu S. N. C., (1991), (Compiled and Edited), **The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226-363)**, Routledge, London and New York.

Eilers, W., (1983), "Iran and Mesopotamia", **CHI**, s. 481-504.

Ferguson, J., (1978), "China and Rome, **ANRW**, s. 581-603.

Franck, I.M. & Brownstone, D. M., (1984), **To the Ends of the Earth. The Great Travel and Trade Routes of Human History**, A Hudson Group Book, Facts On File Publications, New York.

Franck, I. M. & Brownstone, D. M., (1986), **The Silk Road: A History**, Facts On File Publications, New York.

Frye, R. N., (1983), "The Political History of Iran under the Sasanians", **CHI**, s.116-180.

Frye, R. N., (1984), **The History of Ancient Iran**, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.

Frye, R. N., (1996), "The rise of the Kushan Empire", **HH**, UNESCO: 456-460.

Frye, R. N., (2002), "The Merchand World of the Sogdians", **Nomads, Traders and Holy Men along China's Silk Road, Papers presented at a symposium held at The Asia Society in New York**, November 9-10, 2001, Ed. By A. L. Juliano and J. A. Lerner, Silk Road Studies VII, Brepols, s. 71-74.

Frye, R. N., (2009), **Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası**, Çeviri: F. Tayanç – T. Tayanç, arkadaş Yayınevi, Ankara.

Garsoian, N., (1983), "Byzantium and Sasanians", **CHI**, s. 568-592.

Ghirshman, R., (1976), "La 'Porte Noire' de Besançon et la prise de Ctésiphon", **ANRW**, s. 215-218.

Gignoux, Ph., (1996), "The Sasanian Empire", **HH**, s. 132-136.

Goubert, P., (1951), **Byzance avant l'Islam. Tome Premiere. Byzance et L'Orient sous les successeurs de Justinien. L'Empereur Maurice**, Paris, Editions A. et J. Picard.

Greatrex, G. – Lieu, S. N. C., (2002), (Edited and compiled), **The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars**. Part II. AD 363-630, A narrative sourcebook, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Harmatta, J. 1994a, "Introduction", **HCCA**, vol. II, s. 19-21.

-----, 1994b, "Conclusion", **HCCA**, vol. II, s. 485-492.

Haussig, H. W., (2001), **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi**, Çev.: M.

Kayayerli, Ötüken, İstanbul.

Herrmann, A., (1910), **Die alten Seidenstraßen zwischen China und Syrien**, Beiträge zur alten Geographie Asiens, I. Abteilung, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie, Hrsg. von W. Sieglin, Heft 21, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.

Herrmann, A., (1935), **Historical and Commercial Atlas of China**, Harvard-Yenching Institute, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, Leipzig: Otto Harrassowitz.

Heyd, W., (2000), **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Türkçeye çeviren: E. Z. Karal, AKDITYK, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Hirth, F., (1975), **China and the Roman Orient. Researches into their Ancient and Medieval Relations as represented in Old Chinese Records**, Ares Publishers Inc. Chicago.

Isidore of Charax, Parthian Stations, ([http://www.parthia.com /doc/parthian_stations.htm](http://www.parthia.com/doc/parthian_stations.htm))

Kolb, C. C., (1983), "A Red Slipped 'Pseudo-Arretine' Ceramic from South Central Asia", **East and West**, 33 / 1-4, s. 57-103.

Koshelenko, G. A., Pilipko, V. N., (1994), "Parthia", **HCCA**, vol. II, s. 131-150.

Lieu, S. 2000, "Byzantium, Persia and China: Interstate Relations on the Eve of the Islamic Conquest", **Silk Road Studies IV**, s. 47-65.

Lang, D. M., (1983), "Iran, Armenia and Georgia", **CHI**, s. 505-536.

Litvinsky, B. A. vd., (1994), "The Rise of Sasanian Iran", **HCCA**, vol. II, s. 473-484.

Litvinsky, B. A. and Zhang Guang-da, (1996a), "Historical Introduction", **HCCA**, vol. III, s. 19-34.

Litvinsky, B. A. and Zhang Guang-da 1996b, "Central Asia, the Crossroads of Civilizations", **HCCA**, vol. III, s. 473-490.

Marşak, B. İ., (2002), "Türkler ve Soğdlular", **Türkler**, C. 2, s. 170-178 (Çeviren: A. Aleskerov).

Mukhamedjanov, A. R. 1994, "Economy and social system in Central Asia in the Kushan Age", **HCCA**, Vol. II, s. 265-290.

Mukherjee, B. N., (1992), "The *Stathmoi Parthikoi* and the Greek Culture in Arachosia", **Yavanika. Journal of the Indian Society for Greek and Roman Studies**, No. 2, s. 58-60.

Neelis, J. E., (2001), **Long-distance Trade and the Transmission of**

Buddhism through Northern Pakistan. Primarily based on Kharosthi and Brahmi Inscriptions, University of Washington, D. Ph. Thesis.

Nicholson, R. A., (1995), **Literary History of the Arabs**, Curzon Press Ltd.

Pigulevskaya, N. V., (1946), **Vizantiya i İran na Rubeje VI i VII vekov**, AN Soyuz SSR, İnstitut Vostokovedeniya, İzd-vo AN SSSR, Moskva-Leningrad.

-----, (1947), “Vizantiyskaya diplomatiya i trgovlya ŧelkom v V-VII vv.”, **Vizantiyskiy Vremennik**, I (XXVI), s. 184-214.

Pigulevskaja, N., (1969), **Byzanz auf den Wegen nach Indien. Aus der Geschichte des byzantinischen Handels mit dem Orient vom 4. bis 6. Jahrhundert**, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für griechisch-römische Altertumskunde, Berliner byzantinistische Arbeiten Bd. 36, Akademie-Verlag. Berlin, Adolf M. Hakkert, Amsterdam.

Puri, B. N., (1994), “The Kushans”, **HCCA**, Vol. II, s. 247-264.

Raschke, M. G., (1978), “New Studies in Roman Commerce with the East”, **ANRW**, s. 604-1363.

Retsö, Jan, (2003), **The Arabs in antiquity: their history from the Assyrians to the Umayyads**, RoutledgeCurzon.

Rostovtzeff, M., (1932), **Caravan Cities**, translated by T. T. Rice, Oxford, At the Clarendon Press.

Rtveladze, E., (1999), **Velikiy ŧelkoviy Put’. Entsiklopedičeskiy Spravočnik. Drevnost’ i rannee srednevekov’e**, Gosudarstvennoe nauçnoe izdatel’stvo “Uzbekiston milliy énsiklopediyasi”, Taŧkent.

Ruffing, K., (2002), “Wege in den Osten. Römischen Süd-und Osthandels (1. Bis 2. Jahrhundert n. Chr.)”, **Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums. 7, 1999. Zu Wasser und zu Land. Verkehrswege in der Antiken Welt**, Herausgegeben von E. Olshausen und H. Sonnabend, Geographica Historica, 17, Franz Steiner Verlag GmbH Stuttgart., s. 369-378.

Sinor, D., (1990), “[Kök] Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılıŧı”, **Erken İç Asya Tarihi**, Derleyen: D. Sinor, İletişim, s. 383-424 (Çeviren: T. Tekin).

Sinor, D., (1996), “The Türk Empire. Part One. The First Türk Empire (553-682)”, **HCCA**, vol. III, s. 327-335.

Stavisky, B. Ya., (2002), “The Silk Road and its Importance in the History”, **The Turks**, Ed. H. C. Güzel, C. Cem Oğuz, O. Karatay, Vol. I, Ankara, s. 763-773 (Türkçe terc.: “İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi”, **Türkler**, Ed. H. C. Güzel vd., C. 3, s. 222-242. Çev.: M. Tezcan).

Taŧağıl, A., (2002), “Göktürkler”, **Türkler**, C. 2, s. 15-48.

Tezcan, M., (2002), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri 3-5 Mayıs 2001, I. Cilt, Tarih**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mithat Kerim Arslan-Yrd. Doç. Dr. Hikmet Öksüz, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 12, s. 71-90.

Tezcan, M. (2004), “The Iranian-Georgian Branch of the Silk Road in I-IV Centuries”, **1st International Silk Road Symposium 25-27 June 2003 Tbilisi / Georgia**, İzmir, s. 208-217.

----, (2006), “VII. Yüzyıl Başlarında Doğu Roma-Sasani İlişkileri ve Mardin’in Sasanilerce Zaptı (607)”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 26-27-28 Mayıs 2006**, Editör: İ. Özcoşar-H. H. Güneş, İstanbul, s. 151-168.

----, (2007), “Eskiçağ’da Roma İmparatorluğu’nun Karadeniz Bölgesi Vasıtasıyla Hindistan ve Çin ile Ticareti”, **Karadeniz Tarihî Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2005, I. Cilt: Başlangıçtan 20. Yüzyıla**, Yayına Hazırlayanlar: Kenan İnan vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon, s. 3-36.

----, (2009), “Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz’de Ticaret”, **TİD**, XXIV / 1, Temmuz, s. 151-194.

Warmington, E. H. (1974), **The Commerce between the Roman Empire and India**, Vikas Publishing House Pvt Ltd., Second edition, revised and enlarged, Delhi

Watson, W. (1983), “Iran and China”, **CHI**, s. -537-558.

Wiesehöfer, J., (1999), **Das frühe Persien. Geschichte eines Antiken Weltreichs**, C.H. Beck.

Wolski, J., (1976), “Iran und Rom. Versuch einer historischen Wertung der gegenseitigen Beziehungen”, **ANRW**, s. 195-214.

Xinru Liu, (1988), **Ancient India and Ancient China. Trade and Religious Exchanges AD 1-600**, Delhi, Oxford University Press.

Xinru Liu, (1998), **The Silk Road. Overland Trade and Cultural Interactions in Eurasia**, With a Foreword by Michael Adas, Series Editor, Essays on Global and Comparative History, American Historical Association, Washington, D. C.

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ: Sayın Tezcan’a teşekkür ederiz. Şimdi Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu ve Tuğrul Veli’nin birlikte hazırladıkları İpek Yolu ile ilgili panel metnini Kamil Veli Nerimanoğlu sunacaklar. Buyurun Sayın Nerimanoğlu.

* Ankara Üniversitesi Avrupa Birliği Uluslararası İlişkileri Bölümü Doktora Öğrencisi & Avrasya Demokrasi Derneği Genel Başkan Yardımcısı.

** Azerbaycan Avrasya Araştırmaları Merkezi Başkanı.

Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU*: Teşekkürler Sayın Başkan.

İpek Yolu Nedir?

İpek endüstrisi, eski çağlardan beri birçok milletin hayatında çok önemli bir yer tutmuş; Uzak Doğu'dan gelen ipek ve baharat, Batı dünyası için, uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. İpek, ayrıca, Doğu kültürünün Batı tarafından tanınmasında da sağlamıştır.

Doğu'dan Batı'ya doğru gelişen bu ticari harekette, daha önceki çağlardan beri kullanılmakta olan bir yol şebekesinden yararlanılmıştır. Yoğun bir şekilde ipek, porselen, kâğıt, baharat ve değerli taşların taşınmasının yanında kıtalar arasındaki kültür alışverişine de imkân sağlayan bu binlerce kilometre uzunluğundaki kervan yolları, zaman içinde "İpek Yolu" olarak adlandırılmıştır.

İpek Yolu yüzyıllar öncesinden beri birbiriyle iş birliği ve diyalog içerisinde bulunmuş çeşitli uygarlıklara ve kültürlere sahip devletler arasında köprü rolü oynamıştır.

İpek Yolu'nun Coğrafi Alanı ve Güzergâhları

İpek Yolu coğrafi olarak üç güzergahı ihtiva etmiştir;

- Birincisi, Çin üzerinden Uzak Doğu ülkelerine ve Pasifik Okyanusu'na;
- İkincisi, Pakistan ve İran üzerinden (transit geçiş yolu olarak da Afganistan dâhil olmakla) Hint Okyanusuna;
- Üçüncüsü, Hazar Denizi aşılma suretiyle Kafkaslar ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ve Avrupa'ya doğru uzanmıştır.

Doğu'nun ipeği ile baharatının kervanlarla Batı'ya taşınması, Çin'den Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarını oluşturmuştur. Orta Çağ'da ticaret kervanları şimdiki Çin'in Xian kentinden hareket ederek Kâşgar kentine gelirler; burada ikiye ayrılan yollardan ilkini izleyerek Afganistan ovalarından Hazar Denizine; diğeri ile de Karakurum Dağlarını aşarak İran üzerinden Anadolu'ya ulaşırlardı. Anadolu'dan deniz yolu ile veya Trakya üzerinden karayolu ile Avrupa'ya giderlerdi.

İpek Yolu'nun Anlam ve Misyonu

Avrupa ile Çin arasında bulunan ve Karadeniz ile Hazar Denizinin etrafını çevreleyen geniş coğrafya tarih boyunca farklı kültürleri ve medeniyetleri birbirine bağlayan önemli bir jeopolitik bölge olmuş ve Rusya ile Çin, Japonya ile Akdeniz havzası, Ortadoğu ve Batı Avrupa arasında fizikî ve ekonomik bir bağın kurulmasına imkân sağlamıştır.

İpek Yolu, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir ticaret yolu olmasının ötesinde, 2000 yıldan beri bölgede yaşayan kültürlerin, dinlerin, ırkların da izlerini taşımakta ve olağanüstü bir tarihî ve kültürel zenginlik sunmuştur. Orta Asya ve Kafkasya

cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İpek Yolu'nun hem bir ticaret yolu, hem de tarihî ve kültürel değer olarak yeniden canlandırılması gündeme gelmiş, bu yol boyunca inşa edilmiş ve artık kullanılmayan yapıların, yeni işlevler kazandırılarak korunmaları ve yaşatılmaları için çalışmalar başlatılmıştır.

İpek Yolu'nun Günümüz Koşullarında Yeniden Canlanması ve Çağdaş Manzarası

– Yüzyıllar boyunca Doğu ile Batı'nın birliğini sağlamış ve bugün tarihe dönüşmüş eski “İpek Yolu”nun canlandırılmaya başlanması XXI. yüzyıla damgasını vuran başlıca olaylardan biri olma yolundadır;

– Bugün eski İpek Yolu sadece yeniden ortaya çıkmamakta, aynı zamanda kapsadığı ülkelerin ulusları için yeni ticari, ekonomik, kültürel ve siyasi fırsatları da beraberinde getirmektedir;

– İpek Yolu bölgesini, yeni bir barış ve refah vizyonu ile değişik inançların, kaderlerin, dillerin ve halkların bir arada yaşayabileceği bir bölge hâline dönüştürme hedefini gerçekleştirmek Avrasya halklarının öncelikli amaçları olarak ortaya çıkmakta ve bu da İpek Yolu'nun günümüz koşullarına uyarlanarak yeniden canlandırılmasını zorunlu kılmaktadır;

– Bu coğrafyada yer alan tarihî İpek Yolu, birleştirdiği insanlar arasında barışın ve ortak refahın gerçekleşmesini sağlayacak yeni fırsat ve umutları da beraberinde getirmektedir.

İpek Yolu ile İlgili Uluslararası Çalışma ve Faaliyetler

Kapsadığı ülkeler ve uluslar için yeni ticari, ekonomik, kültürel ve siyasal fırsatları da beraberinde getiren İpek Yolu bugün yeniden tanımlanarak uluslararası ilişkiler sisteminin *a priori* konularından biri hâline gelmektedir. Bazı bölgesel ve küresel aktörler, uluslararası örgütler İpek Yolu'nu program ve politika düzeyine artık çıkarmış bulunmaktadır. Tesadüf değildir ki:

– İpek Yolu, Doğu ve Batı arasındaki diyalog ve teması artırdığı için Birleşmiş Milletler tarafından “*Diyalog Yolu*” olarak adlandırılmıştır. 1997 yılında yapılan XXII. UNESCO Genel Kurulu'nda “*Diyalog Yolu-İpek Yolu'nun Sistemli Öğrenilmesi*” konulu uluslararası faaliyet programı kabul edilmiştir;

– NATO, Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki 8 ülkenin akademik ve bilimsel toplumlarını biraraya getiren ortak bilgisayar ve haberleşme ağını, tarihi İpek Yolu'na atfen Sanal İpek Yolu adlandırmıştır;

– Doğrudan bu sistemin parçası olmamalarına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri Senatosu 1999'da Senatör Sam Brownback'in girişimleriyle “*XXI. Yüzyılda İpek Yolu Stratejisi Kanunu*” nu çıkartmıştır;

– Avrupa Komisyonu'nun 1993'te kabul ettiği Avrupa Birliği'nin yeni

bağımsız devletlere yönelik politikasının temel enstrümanlarından birini oluşturan *TRACECA* programına 1996'da “*21. Yüzyılın İpek Yolu Projesi*” unvanı verilmiştir;

– Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in imzasıyla 17 Haziran 1998’de İpek Yolu’nun canlandırılması amacıyla devlet programı belirlenmiş ve buna esasen 1999 yıllarında Bakü’de Devlet ve Hükümet Başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen İpek Yolu Zirve Toplantısı’nın ilki gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, Avrupa’yı, Orta Asya üzerinden Japonya’ya bağlayacak olan Avrasya Ulaştırma Koridoru Anlaşması imzalanmıştır.

– Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın “Enerji İpek Yolu” olarak adlandırılması da bu projeye verilen önemi ifade etmektedir ;

– Daha önceleri birbirlerinden ayrılmış olan İran’ın Meşhed ile Türkmenistan’ın Tecen şehirlerini 1996’da yeniden biraraya getiren demiryolu hattı da “*İpek Yolu Hattı*” adlandırılmıştır;

Bu konuda yapılan bütün sosyal çalışmalar, düzenlenen kongre ve konferanslar, yayınlanan kitaplar, çekilen belgeseller İpek Yolu’na gösterilen dikkat ve ilgiyi sergilemektedir. Amaç, Batı ile Doğu’nun politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerini çağdaş dünya standartları düzeyinde daha da pekiştirme ve derinleştirme ve bu misyonun önderliğini yapmaktır.

Türk-Japon İlişkileri Açısından Önemi

Japonya Perspektifiyle

Japonya, 21. yüzyıldaki yeni dünya düzeninin oluşumunda müstesna rol oynayan, Doğu ve Batı medeniyetlerinin kavuşma noktası, her bakımdan büyük potansiyele sahip Avrasya coğrafyasının önemini görmekte ve bölgenin gelecek stratejik şekillenmesinde kendine layık olan yeri alma yolunda somut adımlar atmaktadır.

Bu amaçla Japonya bölgeye yönelik vizyonunu başarıyla geliştirmiş ve büyük tarihi mirası da arkasına alarak “*Büyük İpek Yolu Bölgesi Diplomasisi*” diye nitelendirilen diplomasiyi aktif şekilde uygulamaya koymuştur. İpek Yolu diplomasisinin temel amaçlarını özetle şöyle sıralamak mümkündür:

– Birincisi, bu geniş bölgenin ülke ve halkları ile Japonya arasında güven ve karşılıklı anlaşmanın pekiştirilmesi için siyasal diyalogun oluşturulması;

– İkincisi, bölgenin geleceği için ekonomik işbirliğini ve doğal kaynakların işlenmesi alanında birlikteliği geliştirme;

– Üçüncüsü, demokratikleştirme ve istikrarlaştırma araçlarının esas alınarak barışın hâkim kılınması için işbirliğinin gerçekleştirilmesi.

Japonya, İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunan ülkelerle bu tarihi yolun

restorasyonu yolunda işbirliği çalışmaları yürütmektedir. Japonya'nın bu yönde yürüttüğü politikada Türkiye'nin kendine özgü yeri vardır. Bu ülkenin Asya'dan Avrupa'ya sıçramasında kendisine en büyük desteğin Türkiye'den gelebileceğinin farkında olduğundan, Türkiye ile ilişkilerini belli bir düzeyde tutmaya çalışmaktadır. Avrasya coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetleri ile varolan kültürel ve tarihi bağlarının yanı sıra modern ve gelişmiş Müslüman bir ülke olması nedeniyle bölgede etkili olabilecek Türkiye ile verimli bir iş birliği gerçekleştirebileceğinin farkındadır. Bu nedenle, bölge ülkeleri ile her alanda iş birliğinin geliştirilmesi için Japonya'nın dış politikasında Türkiye önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye Perspektifiyle

Türkiye'nin 1990 sonrası değişen dengeler çerçevesinde çok boyutlu dış ilişkileri kapsamında Asya'nın yükselen gücü Japonya ile ilişkilerini geliştirmesi zaruri hâle gelmiştir. Ayrıca, diğer bölgesel aktörler gibi Türkiye'nin iç ve dış politikasına karışmayan, Türkiye karşıtı lobiler barındırmayan Japonya, Türk dış politikasında değerlendirilmesi gereken önemli bir küresel aktördür. Kısacası, SSCB'nin çöküşü sonrası yaranmış uluslararası konjonktürde Japonya'nın önemi daha da artmış ve başat rol oynayan devletlerden biri hâline gelmiştir. Avrasya coğrafyasında ayrıntılı strateji geliştiren, aktif politikalar uygulayan Japonya, bu bölgede etkin bir konuma gelmiştir. İster Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri ile ilişkileri, isterse de Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını pekiştirmeleri, dünyayla entegrasyonları, ekonomik kalkınmaları bakımından Japonya büyük önem arz etmektedir. Japonya ile ilişkilerin daha geniş boyutlara ulaştırılması tarafların her biri için elverişli sonuçlar vaat etmektedir. Bunun için ortak, her ülkenin ilgi ve çıkarlarını içeren somut projelerin geliştirilmesi son derece önemlidir. Bu bağlamda İpek Yolu çerçevesinde çokboyutlu işbirlikleri gerçekleştirmek her iki taraf açısından da bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan İpek Yolu'nun yeniden canlanması Türkiye'nin dünyadaki ve bölgedeki jeopolitik öneminin bir kere daha anlaşılacağı ve daha da değer kazanacağı ispatıdır.

Azerbaycan Avrasya Araştırmaları Merkezi'nin İpek Yolu ile İlgili Önerileri

21. yüzyıla damgasını vuracak eski İpek Yolu'nun restorasyonunun günümüzde arz ettiği önemi ve Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmaların yetersizliğini göz önünde bulundurarak, Azerbaycan Avrasya Araştırmaları Merkezi olarak önemini özetle vurgulamaya çalıştığım "İpek Yolu" konusunun günümüz gereksinim ve standartlarına uyarlanmış şekliyle yeniden canlandırılması ve Türk-Japon ilişkilerinin gelişimine, Avrasya coğrafyasına yönelik ortak inisiyatif ve politikalar geliştirmesine zemin yaratacak formata dönüştürülmesi için "**21. Yüzyılda İpek Yolu: Avrasya'da İşbirliği Olanakları ve Gelecek Perspektifler**" konulu

bir toplantı düzenlemeyi kararlaştırmıştır. Bu çerçevede hedefimiz, sözkonusu konuları konuşup tartışacak Türk, Japon ve Avrasya'nın ilgili ölkelerinden söz sahibi insanları biraraya getirerek bir konsept ortaya koymaktır.

Buna paralel olarak Merkezimiz, İpek Yolu'nun tarihi önemini, misyonunu ve bugün için arz ettiği önemi, resim ve haritaları, arşiv belgelerini, akademisyen çalışmalarını ihtiva edecek bir **“İpek Yolu Kültür Atlası”**nın hazırlanmasını da hedeflemektedir.

Projenin Getiri ve Faydaları

Günümüz şartlarına ve gereklerine her bakımdan yanıt veren Türkiye, Japonya ve Türk Cumhuriyetleri ile sınırlı kalmayıp birçok ölk ve medeniyeti içine alan, büyük tarih mirasını kapsayan, dünya barışına önemli katkılarda bulunabilecek “İpek Yolu Projesi” bunun en ideal bir örneğini oluştırmaktadır.

Amacımız, İpek Yolu anlayışının uluslararası ilişkiler paradigma ve perspektifinden incelenmesinin gerekliliğini ve maalesef bu alandaki araştırma eksikliğini de gözönünde bulundurarak, böylesine önem kazanan ve önemini gittikçe artıran bir konuda sosyal ve bilimsel araştırmayı çok yönlü olarak gerçekleştirmektedir.

Daha somut ifadeyle, İpek Yolu'nun günümüz uluslararası ilişkilerinde kazandığı önemi politik, ekonomik ve kültürel çerçevede inceleyip ele almaktır. Türkiye'nin, Japonya'nın ve Türk Cumhuriyetlerinin İpek Yolu'nun kilit ve merkez ölkelerinden olmaları, çalışmamızı bu üçlü eksen üzerinden sürdürme isteğimize de sağlam bir dayanak teşkil ettiği düşünceindedyiz.

SONUÇ

Bütün Avrasya halklarını yakından ilgilendiren bu projenin başlatılıp yürütölmesi için kıymetli katkılarınızı esirgemeyeceğinizi ümit eder, saygı ve şükranlarımızı arz ederiz.

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ: Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu'na verdikleri bilgiler için teşekkür ederiz. Panelimiz burada son bulmuştur. Hepinizi saygı ile selamlıyorum.

